

YUNKA COMUNERUKUNATA HINALLATAQ
YUNCACOMUNIDADKUNATA YACHACHINAPAQ MATERIALKUNA

DERECHUNCHIKKUNATAHINALLATAQ KAMACHIKUYNINCHIKKUNATA RIQSI SUNCHIK

PODER JUDICIAL
DEL PERÚ

Ministerio de Justicia
y Derechos Humanos

Dirección General de
Defensa Pública y
Acceso a la Justicia

Derechunchikkunatahinallataq
Kamachikuyninchikkunata riqsisunchik

Poder Judicial del Perú
Ministerio de Justicia y Derechos Humanos del Perú
Oficina Nacional de Justicia de Paz y Justicia Indígena
Dirección General de Defensa Pública y Acceso a la Justicia
EUROsociAL, programa de cooperación de la Unión Europea con América Latina para el impulso de la cohesión social.

EDICIÓN:
Oficina Nacional de Justicia de Paz y Justicia Indígena

Edificio “Carlos Zavala Loayza”, Jr. Manuel Cuadros 182, Lima – Perú
Teléfono: 511 4101010 Anexo 14348 email: contacto@onajup.gob.pe
www.onajup.gob.pe

Lima – Perú
2015

La presente publicación ha sido elaborada con la asistencia de la Unión Europea. El contenido de la misma es responsabilidad exclusiva del editor y en ningún caso se debe considerar que refleje la opinión de la Unión Europea.

Hecho el depósito legal en la Biblioteca Nacional del Perú...

Diagramación: José Rodríguez Casachahua
Traducción castellano-quechua: Clodomiro Landeo Lagos, Rómula Mendoza Cáceres

IMAKUNAM KAY QILLQAPI KAN

RIQSICHIKUYNIN 5

CAPÍTULO 1. ¿Imaynatataq rurachwan kayna sasachakuykuna kaptin? 7

1.1	Hábeas Corpus nisqa	9
1.2	Allinlla kanapaq garantía mañakuy	14
1.3	DNIninchik imayna urquna	17
1.4	Kirikuna	21
1.5	Comunera warmita, qari/ warmi warmakunatapas ñakarichiy	27
1.6	Manaraq chunka tawayuq watampi warmakunawan relación sexual ruway hinallataq violación sexual ruway	32
1.7	Runa sipiy	37
1.8	Ayata kichaspa qaway	41
1.9	Waqllikuy, waqrachakuy	45
1.10	Mana Ley kamachikusqanman hina sachá kuchuy	48
1.11	Tukuy niraq willakuykuna	52

CAPÍTULO 2. PERÚ SUYU ESTADO HINALLATAQ YUNKA COMUNIDADKUNA 55

2.1	Perú Suyupi Justicia	57
2.2	Perú Suyu Estado hinallataq yunka comunidadkuna	62
2.3	Imaynam Estadupi justicia, yunka comunidadkunapa ñawpaqnimpí	65
2.4	Imakunam justicia umanchaqkunapaq kamachikuyninku, comunerkunapa hinallataq yunka comunidadkunapa ñawpaqnimpí	71
2.5	Mana kamachikuyninkuman hina llamkaq autoridadkunamanta quijakuy hinallataq abusu ruwaqkunamanta	73

CAPÍTULO 3. COMUNEROKUNAPA HINALLATAQ YUNKA COMUNIDADKUNAPA DERECHUNKUNA HINALLATAQ KAMACHIKUYNINKUNA	75
3.1 Imakunam Estadupa kamachikuyninkuna, comunerukunapa hinallataq yunka comunidadkunapa ñawpaqnimpi	76
3.2 Comunerokunapa derechunkuna	78
3.3 Yunka comunidadkunapa derechunkuna	88
3.4 Yunka comunerupa hinallataq yunka comunidadkunapa kamachikuyninkuna	99
HUNTAPAYNIN	101
Rimaykuna riqsinapaq	102
IMAYNATAM TRÁMITE QILLQAKUNATA RUWANA	107
QILLQAKUNA QAWASQA	121

RIQSICHUKUY

Kay Ley riqsichiq qillqa maytuqa, yunka comunidadpi llaqta runakunatam ima ruwanankuta yachachin sasachakuypi kaptinku utaq-qipa punchawkuna quejata, denunciatapas-churayta munaptinku. Kay qillqam ruwasqa kachkan llapallan yunka comunerukuna ñawinchanankupaq hina, hinallataq warmi qari warmakuna, wayna sipaskunapas; chaynapim derechunkunata riqsingaku, kamachikuyninkunatapas. Hinallataqmi yachanqaku ima ruwanankuta Estadumanta justiciata aypanankupaq. Hinallataqmi kay qillqa yanapakunman-yunka llaqtakunapa derechunkunamanta-yachachikuy kaptin.

Kay qillqa ima nisqan qatipasqanchikman hinaqa, chuyatam yachasun-yunka comunerokunapa derechunkunawakin runapa derechunkunwan- chaylla kasqanta. Ichaqa kapunkutaqmi sapaq especial derechunkuna, qawa suyukunapa uyasqanku. Perú suyunchikmi Convenio Nro. 169 ukupi tarikun, chaytam qispichirqa Organización Internacional del trabajo- Tribales hinallataq Indígenas llaqtakunapa derechunkuna- chaninchasqa kanampaq.

Kay qillqataqa musuq yachaykunawanmi quntachichwan, llaqta runakunapa tapukuyninkunawan, ima sasachakuypi kasqanku willakusqankuwan ima. ⇐

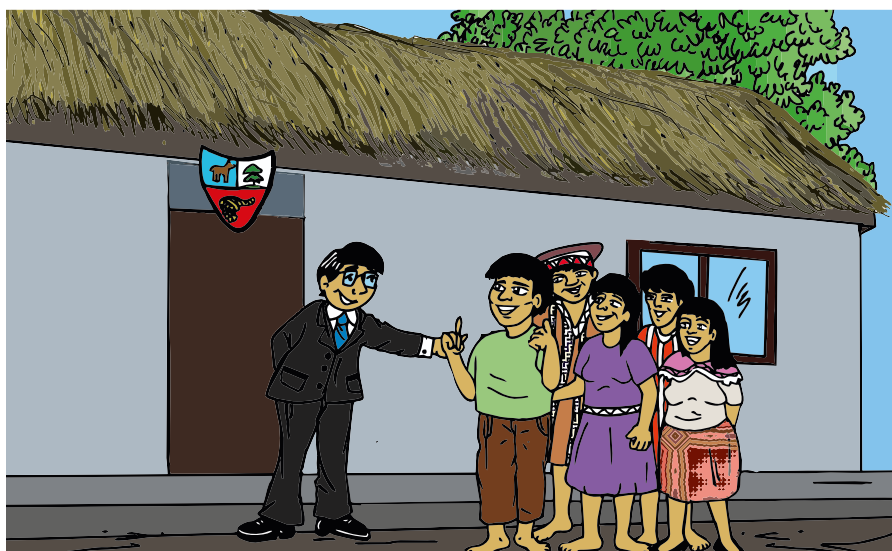
CAPÍTULO 1

¿IMATAM RUWANA SASACHAKUYKUNA KAPTIN?

Kaypim willakuykunata tarinki, imaynata Estado yanapasusqaykimanta derechuykikuna chaninchachinaykipaq, aylluykipata hinallataq comunidadnikipatapas.

Imayna kaptimpas, wakin peruano llaqta runakuna hinam kayta yuyarinayki: kamachisqam kanki Estadupi Justiciata yanapanaykipaq-policía, fiscal utaq juez-mañakususqaykiman hina, hinallataqmi yanapakunayki abugaduyki nususqaykiman hina. Ancha allintaqmi kaykuna yachanayki-runakirichiq, vilación ruwaq utaq runa wañuchiqa-unay watam carcilpi wichqasqa kanman hinallataqmi wichqasqa kanman juicio qispinankama.

Chay raykum mana pipas llullakuspanqa denunciata churanmanchu, chayna kaptinqa qullqitam paganman hinallataq carcilpipas wichqachikunman chay llullakusqanmanta.

1.1 Habeas corpus

¿Imataq habeas corpus ?

Kay habeas corpus nisqaqa, Poder judicialman mañakuy chayachiy, mana pipas yanqamanta carcelpi wichqasqa kanampaq

Kaynakuna kaptinmi mañakuyta atiwaq:

- Huk runa mana Ley kamachikusqanman hina hapisqa kaptin. Chayqa chay, juez mana kamachikuchkaptin utaq mana ima delituta chay pacha ruwachkaptin.
- wichqasqa runa, yanapasqa aswan allin kanampaq. Kayta qawaykusun, manam allinchu cárcel ukupi kaq runa, comunero masinkunamanta rakisqa kaptin.
- Mana pipas -kikinpa contranpi rimarinampaq-kamachisqa kanampaq, llapa runam derechuyuy kan tumpasqa kaptin upallalla kanampaq, tumpasqa kasqanmanta chiqaq maskay tukunankama

- Sichus huk runa chinkarquptin hinaspa Estadupi kamachikuqkunam chayta ruwanku nispa maliciaptinchik.

Mana abogaduyuy kaspapas atichwanmi Habeas Corpus mañakuyta.

Hatiqninmanñataq riqsichimusqaykiku huk sasachakuyta, chaypim hábeas corpus allin kasqanta qawayta atisun.

Kayta qawarisun:

Chay policías nin: manam Registro Nacional de Identificaciónman (RENIEC) chayayta atinikuchu Mauriciupa DNlynin maskanaykupa, nispa. Chayna kaptinqa manas kachariyta atinmankuchu manaraq detencionpi kaptimpas, investigacionllata ruwananku kaptimpas.

Kay qawasqanchikpiqa manam orden judicial kanchu nitaqmi Mauriciuqa delitu ruwaypichu karqa wichqasqa kanampaq. Chay raykum Poder Judicial rimarinan pacha-hábeas corpuswanmi kamachikunan-Mauricio kacharisqa kananta

¿Mayqankunataq derechuykikuna habeas corpus mañakuypi?

Kaytam yachanayki:

- Hábeas corpustam mañakuchwan qillqawampas utaq rimarispapas, mayqin Juez Penalpa utaq Juez de Pazpa ñawpaqnimpí.
- Policiaqa huk runatam hapinman Juez kamachikuptillan utaq delito ruwachkaqtapuni tariruptin.

¿Imakunam kamachikuykikuna hábeas corpusta churaptiki?

Pipas- kikipaq, hukpaq utaq yunka comunidadnimpaq- hábeas corpus mañakuqmi kaykunata ruranan:

Hábeas corpustam mañakuna pipas mana orden judicialniyuq hapisqa kaptin, mana delito ruwaypi kachkaptin utaq carcilpi kaqkunapaq allin kaynin maskanapaq. Huk niraq sasachakuy kaptinqa abugadutam tapukuna ley nisqanman hina yanapasqa kananchikpaq.

Estado autoridadkunatam yanapana yunka comunidadkunapa yachayninkuta riqsinankupaq, yuyayninku imayna kasqanta yachanankupaq, chayman hina detenciontapas ruwanankupaq.

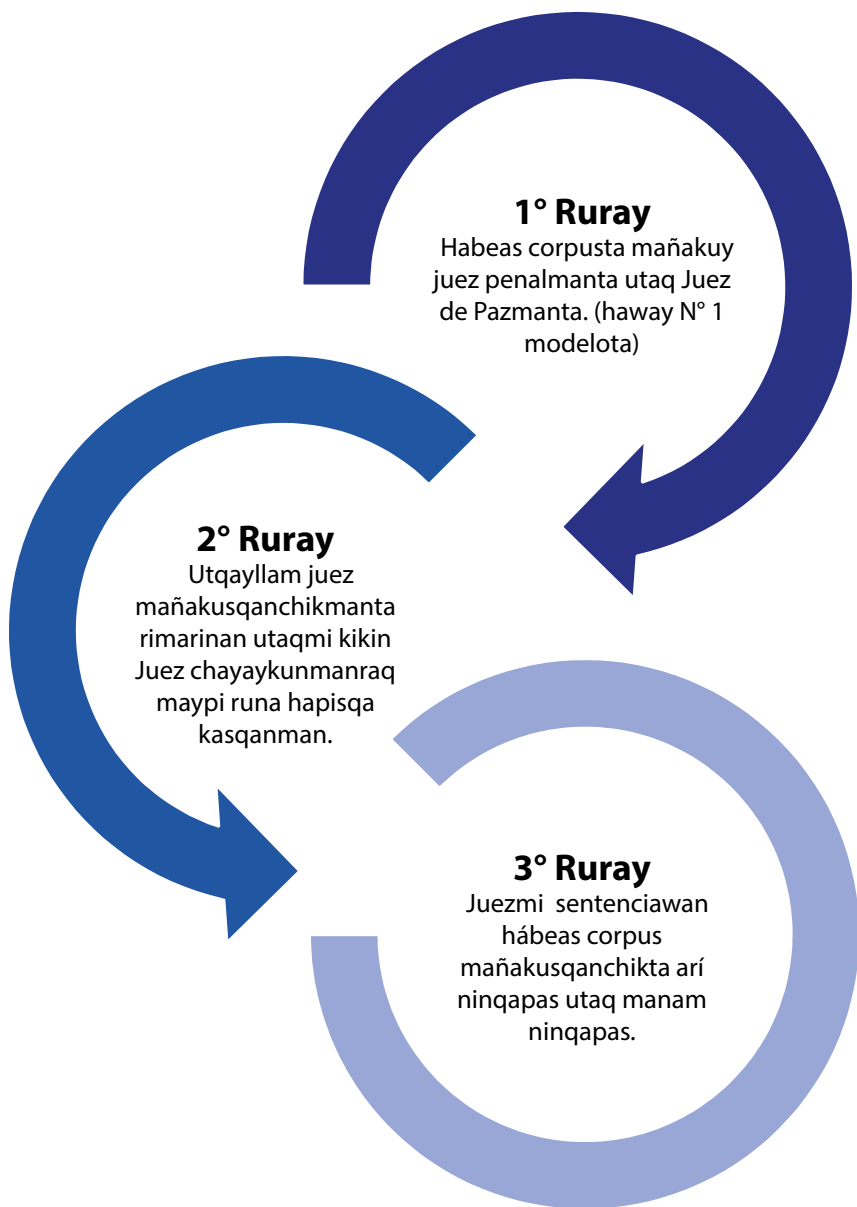
Chuyatam tukuy ima imayna kasqanta willakuna, mana yanqapuni detención utaq investigación kanampaq.

Kay Mauriciopa rurasqanta hatipanapaq. ¿Imatataq rurasqa chay pachapi hapirup-tinku? ¿Ima nispanmi policía hapirurqa?

¿Imaynatataq hábeas corpusta mañakuna?

Kay hatiqninmanmi riqsichimuykiku imayna ruranata:

1.2 Garantiakuna mañakuy

14

¿Imakunataq garantiakuna?

Huk mañakuymi, allin kawsakuyninchik qawarisqa kanampaq, mana kirisqa kananchikpaq utaq kaqninchikkunata mana pipas qichuwananchikpaq. Chay mañakuytam Gobernacionman chayachina, policia kay derechunchikkunata valichinampaq, pipas usuchiya munaptin.

Kay qatiqninmanmi qawachimusqaykiku, imayna kaptintaq garantiata mañakuchwan.

Kayta qawarisun:

Luissi Juanta haykaqpas manchachin wañuschisqaykim, nispa. Hinaspapas tutas wasinta watiqan. Iskay kutiñas yanqamanta Luis Juanta maqan, qanmantam vengakusaq qichuwasqaykimanta, niyllas nin. Juanñataqsi kaynata nin: Ilullam chayqa, manam yuyanichu Luiswan imapipas kaminakuypi kasqaytaqa, nispan.

¿Imakunam derechun garantía mañakuqpa?

15

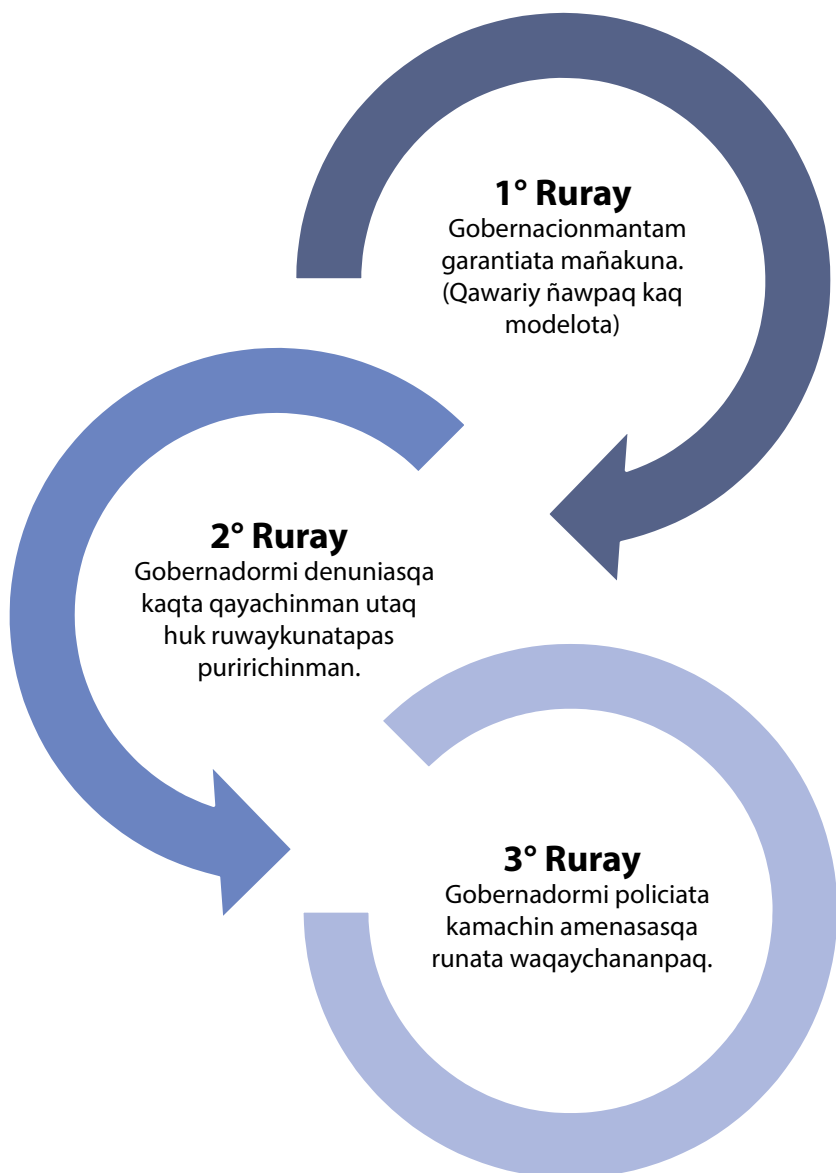
Garantía mañakuqpa derechun utqaylla uyarisqa kanampaq, sasachakuypi kasqan rayku- kawsakuynin, allinlla kaynin utaq kaqninkuna- peligrupi tarikuptinku.

¿Imakunam kamachikuyninkuna garantía mañakuqpa?

Garantiataq mañakunman amenazasqa kaptillan. Manam garantiataq mañakunachu pitapas piñachinapaq utaq manchachinapaq, kaminakuypi kasqanchik rayku.

¿Imakunatam ruwana Garantiata mañakunapaq?

Kay qatiqninmanmi qawachimusqaykiku ima tramitikuna ruwanaykita:

1.3 DNI imayna urquy

17

¿Imataq DNI?

Documento nacional de Identidadwanmi llapa runa pi kasqanta riqsichikun Estado autoridadkunapa ñawpaqnimpí hinallataq huk runakunapa, huk institucionkunapa ñawpaqnimpipas; chaynapi derechunkuna chaninchasqa kanamapaq. Hinallataqmi derechunchik kasqanman hina, Estado eleccionispi votayta atinchik.

Huk runapa derchunkunaqa manam DNInimpichu sapichakun. DNIninchik mana kapuwaptinchikpas derechunchikkunaqa huntam kanku. Ichaga achka millonmi warmi qari peruanukuna kanchik, chaymi huk niraqlla documento de identidadninchik kanan, pi kasqanchik riqsichinakunanchikpaq, manayá llapallanchikchu riqsinakunchik.

¿Qaykapitaq DNlyniyta mañakuyman?

Chunka pusaqniyuq wataman chayaruspaqa utqayllamanmi hurquna kay DNlytaqa. Ichaqa allintaqmi-warmi qari warmakuna, musuchakunapas, sipaschakunapas- DNlniyuq kaptinku, derechunkuna qawarisqa kanankupaq, peruana ciudadana utaq peruano ciudadano kayninkuta qispichiyta qallarinkupaq.

Pikunapapas DNlyninku mana kaptinqa, urqunankuñam; DNlniyuqña kaqkunaqa allintam qawarinanku haykapi vencimientun kasqanta, chay punchawmanta qipamamnqa manañam valinñachu. (chay haykapi tukusqan punchawmi kikin DNlpi rikurin). Hinaptinqa, musuq DNlytañam urqumuna.

Kay DNlytaqa urquna RENIECmantam. Chaymantapas RENIECmi yunka comunidadkunaman chayan yanapakuq, llapallanku DNlniyuq kanankupaq.

Achka municipiukunam RENIECwan conveniukunata qillqarqunku, yunka comunidadkuna ukupi DNI urquy mana sasa kanampaq.

¿Imaynatataq rurayman autoridadkunapa ñawpaqnimpí DNlniy mana kaptin?

Sichus kay huchakunamanta denuncia penalta churayta munaspaqa (violación, runa wañuchiy, runa masi kirichiy, suwakuy, mana Ley nisqanman hina sachá kuchuy, hukkunapas) utaq hábeas corpusta, garantiatapas mañakuyta munaspaqa; DNlniyuq llaqtamasikitam valikunayki chaykunata ruwananmpaq, chaypaqa manam victimachu kanan nitaq sasachakuypi kaqpa ayllunchu. Chaykamaqa, mañakunaykiñam DNinikita.

Kay denuncia penalpiqa riqsinakusqaykim willakunan, autoridadpa ñawpaqnimpí declarakuy munasqaykita; chaypaqmi apanan pi kasqayki riqsichikuq documentuta: a) Partida de nacimientuykita b) Yunka comunidadniquipa padrunnimpí rikurisqaykita c) huk niraq documentupas, chaymi kanman carnet de salud, maypi estudiasqayki riqsichikuq certificado ima.

Penalmanta sapaq denunciata churayta munaspaqa- chaymi kanman rakinakuy, wawakuna mikunankupaq taytanmanta qullqi mañakuy, etc- chaykunatam ruwanman huk llaqta runa, procurador hina. Hinallataqmi kikikipa abugaduyki kay denunciakunata churanman, qam DNlnikita urqunaykikama.

Testigo hina rimarinayki kaptinqa, ichapas hapirachikunki policiawan utaq Estado oficinapi tapukuyta munaspaqa, huk documentuwan riqsichikuy hinaspa DNlniki mana kasqanta willakuy, chaymantañataq yanapakuyta mañakuy urqunaykipaq. Chaykamañataqmi riqsichikuyta atiwraq yunka comunidadniki umanchaq documento qusuqaykiwan utaq Estado autoridad qususqaykiwan, iglesiapas (partida de nacimiento, cartent de salud, etc.).

¿Imakunataq derechunkuna DNI mañakuqpa?

Llapallan qaripas warmipas kay Perú suyupi tiyaqpaqa kanmi derechunku DNlniyuq kanankupaq. Chaymantapas kay derechuyuqkunam kanku yunka comunero kuna:

- Peruano kasqanku, yunka comunero kasqanku utaq indígena kasqanku kikinku riqsikunankupaq, mana DNlniyuq kaptinkupas.

¿Imakunam kamachikuyninkuna DNlyniyuq kaqkunapa?

Llapallan DNlyniyuqmi kaykunata ruwanan:

Autoridad mañakuptinmi DNly-
ninwan riqsichikunan

Utgayllamanmi Kikinpa DNl-
yninta mañakunan hinallataq
churinkunapatapas

Chayllaraq DNlyninta urqunam-
paq utaq musuqtaña mañaku-
nampaqa, tapukunanmi yunka
comunidadnimpi umanchaqta,
RENIECta, hukuna Estado
autoridadkunatapas

1.4 Kirikuna

21

¿Imataq kirikunaqa?

Huk runa quyuyanankama utaq kirikunankama huk runata maqaptinmi.

Kay qatinqinmanmi qawachisqaykiku imayna kirichinakuypi kasqankuta.

Kayta qawarisun:

Huk llaqtapis, huk kusi quñunakuy tukuchkaptinña -Juan hinallataq Pedro comunerukuna-qaparinakuyta qallaykusqaku chaymantaqa takanakusqakuña. Juansi aswan kallpa sapa Pedruta maqaparusqa, kiripasqata saqirqusqa.

Comunidadesi chay iskay maqanakuypi kaqkunata allinyachiyta munan, chaypaqsi yachayta munanku imamanta maqanakusqankuta. Pedro maqasqa comuneruqa aswansi Estado autoridadkunawan yanapachikuyta munan. Manas chayta comunidad uyanchu, chay sasachakuytaqa comunidad ukullapim alichayta atichwan, nispanku.

Estado autoridadkunaman Pedro denuncianwan chayaykup-tinsi, paykuna kaynata ninku: Chay piñanakuytaqa comunidad ukullapim allichayta atiwaqchik, wiñaymanta pacha justicia ruway yachasqaykichikman hina, nispanku.

Pidruqa abugadunwan kuskas autoridadkunapa qayllampi kaynata ninku: derechuyuqsi kanku denuncianku chaskisqa kanampaq, kikin maqasqa kaqsi denunciata churachkan hinallataqsi pay chiqaqta yachan imayna sasachakuy kasqanta. Chaysi derechun kan autoridadman willakunampaq imayna kirisqa kasqanmanta, chayqa manas llaqtapa yachaynin ukupichu tarikun nitaq comunal justiciapichu.

¿Mayqinkunataq kirisqa runakunapa derechunkuna?

Sichus comunero masiki kirisuptikiqa, kaykunam derechuykikuna:

Kaykunatapas yachanaykim:

Sanulla kakunaykim derechuyki

Llapan yunka comunerokunam derechuyukanku sanulla kanankupaq, manam cuerpunkumaqasqachu, kirisqachu kanmanku. Manataqmi pipas, autoridadpas usuchinmanchu.

Derechuykim kikikichikpa justiciaykichikman aypay

Cumuneropaq kanmi derechun kikimpa llaqtan ukupi justicia imayna kasqanman hina allichasqa kanampaq hinallataqmi uyanan sanción churasqanta. Ichaqa mana chay sanción sinchi ñakariyman apanmanchu niataq kawsakuyninta, allin kayninta llumpayta sasachachinmanchu.

Derechuykim kirisuptiki denuncianaykipaq

Estadum qawariwanchik mana pipas kirisqa kananchikpaq. Sichus nativo comunerutallaqta masin utaq estado autoridad maqaptinga derechunmi kan policiaman utaq fiscaliaman denuncia churanampaq.

- Sichus yunka comunero kirisqa kaptinqa, Estado autoridadkunam kamachisqa kanku yanapanankupaq, médico legista utqaylla imayna kasqanta qawanampaq. Chaytam ruwananku imayna yachayninkuna kasqanta repetaspanku, mana usuchispalla.
- Policía, fiscalía chaynallataq Juezmi kamachisqa kanku médico legal nisqanta qatipanankupaq, yachasqam kanan-runakirisqa kasqanmanta hayka unaypitaq examen médico kasqanta- aswanraq kirisqa runa karu comunidadmanta kaptin.
- Policía, fiscalía hinallataqmi Juezpaspas kamachisqa kanku, kirisqa comunero willakusqanta uyarinankupaq, imayna sasachakuy kasqanta yachanankupaq.
- Denuncia chaskiq autoridadmi qawarinan, kirisqa comuneruta médico hampinampaq.
- Autoridad judicialmi -sasachakuymanta justicia ruwanampaq- ñawpaqta yuyaymanakunan chay maqanakusqanku llaqtapa imayna yuyaynin, yachaynin kasqanmanta.
- Ichaca kay tumpaq, tumpachikuqpas sichus comunero nativo kaptinkuqa-policiapas, fiscalíapas imayna “interculturalidad” kasqanman hinam llamkananku-comunidadpa yachayninkuna, yuyaynin imayna kasqanman hina.

¿Mayqinkunataq kirisqa kaqkunapa kamachikuyninkuna?

Llapallan kirisqa kasqankumanta denuncia churaqkunam kaykunata ruwananku:

Estado autoridadkuna haykaqpas qayachiptinmi sapa kuti rinanpuni.

Yanapananmi qampikuqta kirinkunata qawariptin.

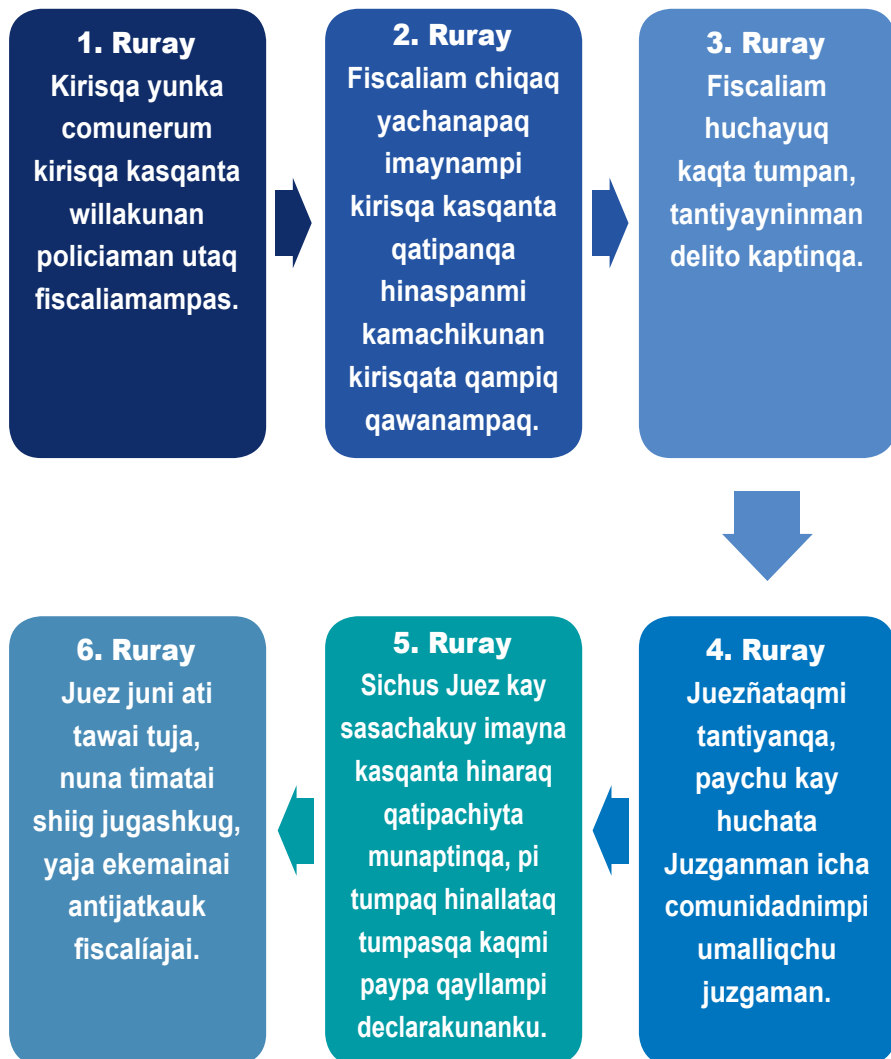
Chiqaptan willanan imaynam kirisqa kasqanta.

Uyananmi yanqamanta denuncia churasqanta utaq imayna kirisqa kasqanmanta pantachiyta munaptin.

Kaytam yuyarinan, runa masin kirisqanmanta tumpasqaqa carcilpim wichqasqa kanman.

¿Kirisqa kaspa, imaynatataq denuciata churawaq?

Qatinqinmanmi qawachimuykiku kirisqa kaspayki imakuna ruwananykita:

1.5 Comunera warmi ñakarichiy hinallataq warmi qari warmakunata ñakarichiy

27

¿Imataq Comunera warmi ñakarichiy hinallataq warmi qari warmakunata ñakarichiy?

Pipas comunerata hinallataq warmi qari warmakunata ñakarichiptinmi, chaytam ruwanman comunerapa qarin, warmakunapa tayta mamanku utaq kamachikuyninyuq ayllunkuna.

Kay ñakariyqa cuerpunpipas kanmi (maqapasqa, kaspikunawan waqtasqa ima) utaq yuyaynimpi (kamikunawan chaynallataq manchachikuywan). Kay ayllu ukupi kaq ñakariykunatam kaynata sutinchanku: **“ayllu wasipi ñakariy”**, ayllu wasi ukupi kasqan rayku.

Kay qatinqninmanmi riqsichimusqaykiku huk ñakariy imayna kasqanta, yuyaymanakunapaq:

Kayta qawasun:

Huk yunka comunidadpis huk runa warminta kamin hinaspa maqan, chaynallatataqsi ruwan isqun watayuq qari churinta hinallataq chunka hukniyuq watampi kaq warmi churinta. Kay iskaynin warmakunas taytanta sinchita manchakunku.

Huk kutikunapipas ñas paykunata maqasqaña, mallaqllapas utaq sinchi machasqapas. Chay raykus llaqtampi warmima-sinkuna kay warmita yachachisqaku quejakunampaq ayllun ukupi autoridadkunaman utaq Estado autoridadkunaman -paykunam kanku policía hinallataq fiscalía- ichaqa manchakuspani denunciata mana churasqachu, kunanqa kall-panchakuspani denuncia churayta munanña.

Denunciasqa kananta yachaspas, maqakuq runa warminta manchachin: denunciawaptikiqa astawanmi maqapasqayki, nispa. Chaymantapas kaynatas nin: maqasqayqa qampa hu-chaykim, wasi mana allichasqaykimanta, warmakunata mana allin uywasqaykimanta, nispa.

¿Kay niraq ñakariqkunapaq mayqankunataq derechun?

Kayta qillqay yuyanaykipaq:

¿Imaynataq kanman chay ñawpaq riqsisqanchik warmi comisariaman denunciaq riptin, hinaptin policía kaynata niptin?: Manam huk maqallawanqa denunciawaqchu aswanqa achka kutita maqasuptikiñam, chaymantapas cuerpuypim achka kirikuna kanan, nispa.

Comunera warmiqa defensorinwan kuskam churanankupuni denunciata, Leyqa manam ninchu- ayllu wasipi ñakariymanta denunciata churanapaqa manam sapa punchawchu maqasqa kanan, nitaq cuerpuypim kirikuna kanan, nispa.

Policía denunciata mana chaskiyta munaptinqa kay comunera warmi utaq defensornimpas quejakunanmi Policiaman, Defensoria del Puebluman.

¿Imakunam kamachikuyninku kay ñakariypi tarikuqkunapaq?

30

Ayllu ukupi ñakariymanta denuncia churaqpaqa, kaykunam kamachikuyninkuna:

Haykaqpas Estado autoridad qayachiptinmi, rinanpuni.

Yanapananmi hampikuqta imayna kasqanta qawariptin.

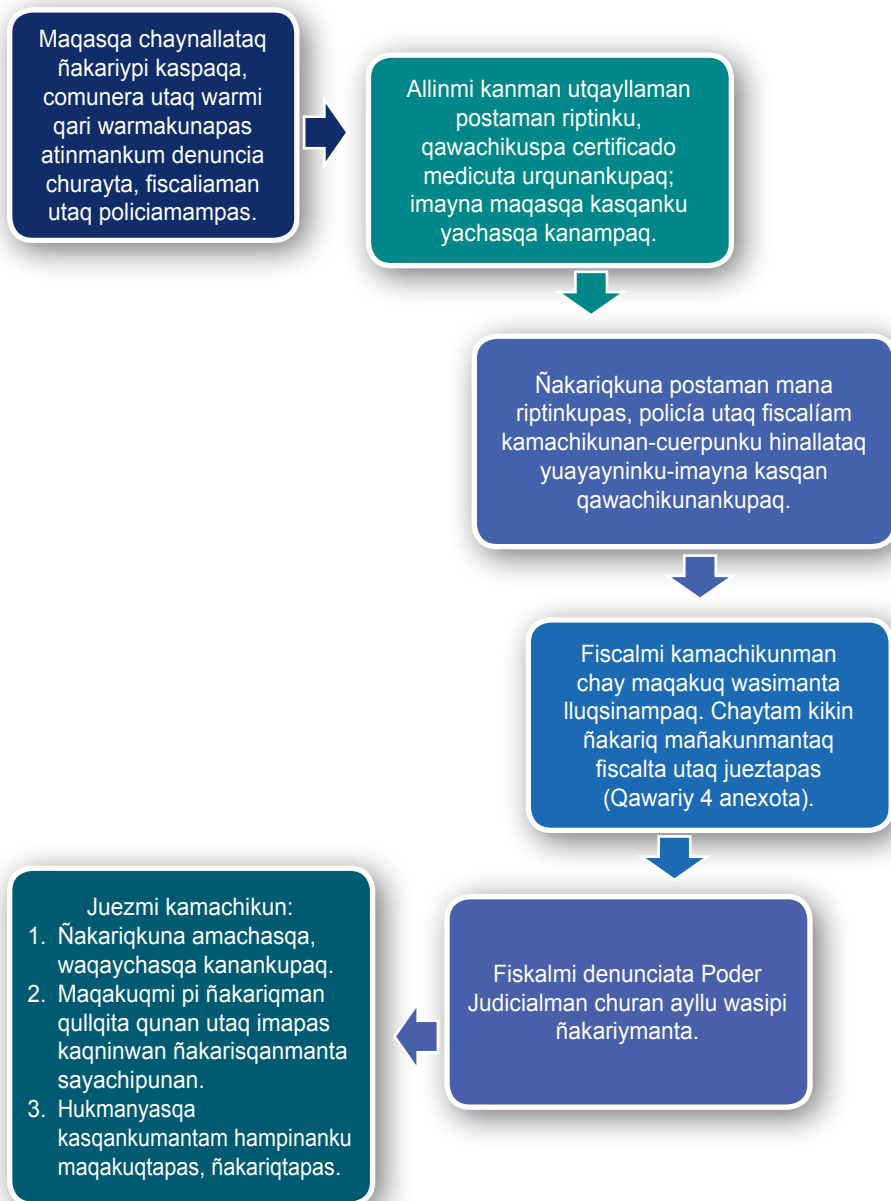
Sasachakuy imayna kasqanmantam chiqaqta willakunan.

Uyananmi yanqamanta denunciata churaptinqa utaq imayna usuchisqa kasqanmanta pantachiyta munaptin.

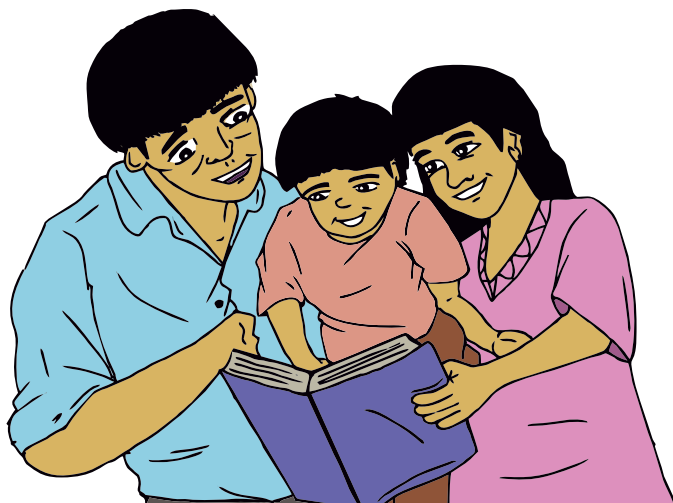
Yuyananku kayta, warmi ñakarichisqanmanta hinallataq warmakuna ñakarichisqanmanta tumpasqa kaqqa, carcilpim wichqasqa kanman.

¿Imaynatam denunciata churana?

Qatiqninmanmi qawachimusqaykiku imayna denuncia churanata:

1.6 Manaraq chunka tawayuq watankupi kaq warmakunawan “relación sexual”, utaq “violación sexual” ruway

32

¿Imataq violación sexual ruway, manaraq chunka tawayuq watankupi kaq qari warmi warmakunata, sipaschakunata utaq maqtachakunatapas?

Chunka pusaqniyuq watampi utaq aswan mayor kaq runa-manaraq chunka tawayuq watampi kaq warmi qari warmakunawan- relación sexualta ruwaptinmi. Chaymi kanman ñakarichispapas utaq manapas, warmakunapa uyakuyninkuwampas utaq manapas.

Violación sexualmi kan, chunka tawayuq watankumanta wichaymanmana munachkaptinku maqtakunawan utaq sipaskunawan relación sexual ruway.

Chaynallataqmi, agresión sexual kan, warmi qari warmakunapa warmi kayninta utaq qari kayninta tupapayaptinku, chaynallataq sipaschakunata utaq maqtachakunatapas.

Kunanñataqmi qatiqninman riqsichimusqaykiku, manaraq chunka tawayuq watampi kaq warmi warmata, violación sexual ñakarichisqankuta:

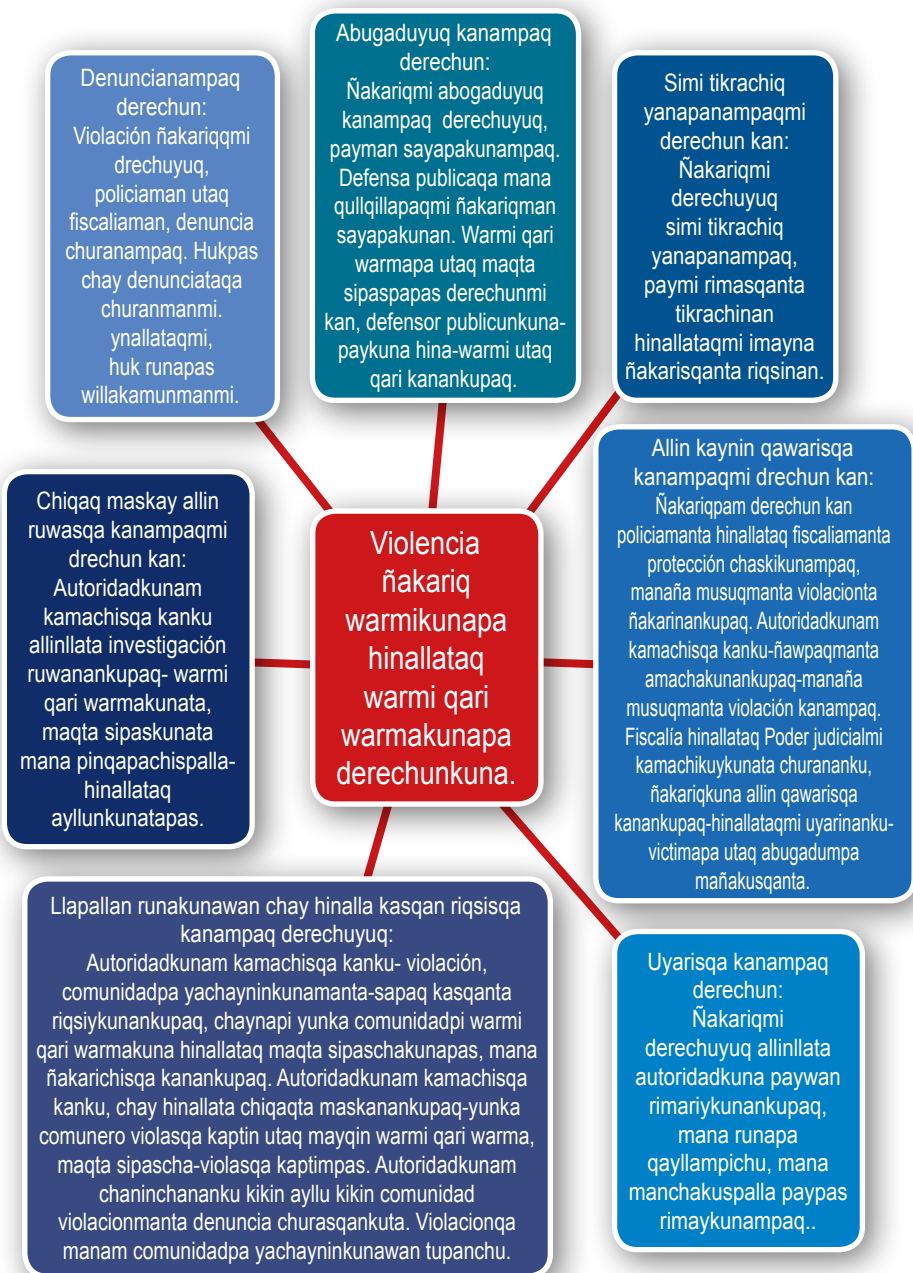
Kayta qawaykusun:

Huk yunka comunidadpis huk comunero-chunka iskayniyuq watampi kaq warmi warmata hapisqa- mana munakuchka-qwan “relaciones sexuales” ruwanampaq. Chay comuneruqa tiyullansi kasqa hinallataqsi allinta apanakusqa paninwan, warmachapa mamanwan.

Warmas taytamamanman violasqa kasqanmanta willakun, hinaptinsi paykuna violadurta riclamanku. Paisi kutipakun, kikin warmam uyakun hinaspapas manam kunanllachu kуска kasqaykuqa, nispa. Chaymantapas kaynatas nin, piñasqam kachkan kaminakuypi kasqaykumanta, kuskapas yupaymi kaniyu, nispa.

Taytamamanñataqsi kaynata ninku, policiamami denuncia-musqaykiku castigasqa kanaykipaq, nispa; payñataqsi kaynata kutipakun, ama tiempuykichikta usuchiychikchu, autoridadkunaqa yachankuñam kay llaqtapi sipaschakunawan relaciones sexuales ruwasqanchikta nispa.

¿Mayqinkunataq derechunkuna violación sexual ñakariqpa?

¿Imakunataq kamachikuyninkuna, violación sexual ñakariqkunapa?

Warmi qari warmakuna- utaq sipaschakuna, maqtachakuna- violación sexual ñakarisqankumanta denuncia churaqmi kaykunata yachanan:

Estado autoridadkuna tukuy ima niwasqanchikta qatikunanachik, warmi qari warmakuna- utaq sipaschakunapas, maqtachakunapas- imapas mana allinmanta harkasqa kanankupa.

Investigación imapas tarisqanman hinallam rimarinanchik, ñakariqkunamanta mana yanqata rimanapaq hinallataqmi yanapakuna chiqaq tariypi.

Chuyatam willakuna, comunidadninchikpi yuyayninchikman hina imayna relaciones sexuales ruwayninchik kasqanta.

Allintam kaymanta yuyaymanachina, chay “violación sexual” denunciasqata, violacionqa manan uyasqachu yunka comunidad ukupi.

¿Imaynatataq violación sexualmanta denunciata churana?

Qatiqninmanmi riqsichimusqaykiku imayna ruwananykita:

Pi runapas violacionmantam denunciata churanman fiscaliaman utaq policiaman. ¿haykapitay karqa?, ¿imaynatataq ruwakurqa?, ¿maqakuy karqachu?, ¿manchachikuykuna kanchu?.

Warmi qari warmakunata utaq maqta sipaskunatam- imayna kasqankuta medico hinallataq psicólogo- qawarinan.

Warmi qari warmakuna utaq maqta sipaskunapas, rimarinankum autoridadpa ñawpaqnimpí.

Fiscalmi juezta mañakunman, denunciasqa kaqta carcilpi wichqachinampaq, mana ayqikunampaq.

Fiscalpas, policiapas, maypi violación kasqanmanmi chayaykunanku.

Violación ruwaqtam, fiscal denuncianan poder judicialman, juicio qallarínampaq.

1.7 Runa wañuchiy

¿Imataq runa wañuchiy?

Huk runa runa masinta wañuchiptinmi, homicidio.

Qatiqninmanmi riqsichimusqaykiku huk runa wañuchiy sasachakuyta.

37

Kayta qawaykusun:

Sebastián yunka comunerum Edgarta tumpachkan-allpanman yaykunankupaq huk runakuna yanapasqanmanta hinallataq wawa churinkuna piñachisqanmanta-chaymantapas paymanta contrampi rimasqanmanta huk runakuna sasachakuyman churanankupaq.

Chaymi Sebastián Edgarta mañakuchkan comunidadmanta ripukunampaq, mana chayqa wañurachisqaykim, nispa. Edgarñaataqsi nin: derechuyuqmi kani comunidadpi kanaypaq comunero masiykuna hina, nispa. Chaymantapas kaynatas Edgar astawan nin: Ñuqata utaq aylluyta imapas pasaptinqa, Sebastianpa ayllunmi ñakaringa, nispa. Achka comunerokunapa qayllampim chay manchachinakuy karqa.

Iskay punchaw qipatas Edgar wañusqa rikurirqun llaqtankupa hichpallampi. Warminpas, wawqipaninkunapas ninkus, manam pipas harkakurqachu wañuchiptinku, nispa. Llapallankus yachanku Sebastián wañuchisqanta.

¿Mayqinkunam derechunkuna runa wañuchiy ukupi kaqkunapa?

Kawsakuy derecho:

Estadupa dirichumpaq, comunidadkunapa dirichumpaqpas, wañuchiyqa, huk runa sipiyqa, hatun huchallikuymi, chaymi Estado derechupas, comunidad derechupas sancionanku runa wañuchiy runata.

Runa wañuchiqtaqa Estadum cárcel wasipi wichqan achka wata, paypa qawasqanman hinaqa runa wañuchiy kaptinqa, manam llaqtakuna hawalla kawsakuyta atinkuchu. Runa wañuchiy kaptinqa, llaqtakunam mancharisqa kanku hinallataq astawanmi wañuchinakuy kanman; chayna kaptinqa sasafiam Estadupaqpas kanman llaqtakuna hawalla kawsakuyninku qawariy.

Estado qawasqanman hinaqa runapa kawsayninqa ancha chaninchasqam, kikin pachamamamanta llusqsimuq kaptin, chaymi Estado kamachisqa kachkan runa wañuchiy runata sancionanampaq. Chaymantapas aswan hatun kamachikuyninmi ñawpaqmanta pacha wañuchinakuy amachasqa kanampaq.

Runa wañuchiy ukupi derechukuna

“Justicia Intercultural” aypanapaq derecho:

Runa wañuchiy ancha sasachakuy kaptinmi, allin kanman autoridad comunal fiscalipi rimariptin chiqaq maskay ruwaykunapi hinallataqmi fiscalwan rimaykanakunan pruebakuna huñunapaq: documentukuna, testigukuna, autoridadkunapa qawarisqanku ima.

Fiscalmi documentukunata chaninchachinan, imayna comunidadpi ñawpaqmanta pacha derecho kasqanman hina. Autoridad comunalñataqmi kamachisqa kachkan fiscalyata yanapananampaq, imayna runa wañuchiy kasqanmanta chiqaqtapuni yachanapaq.

¿Imakunataq wañuchisqa runapa ayllunkunapa kamachikuyninkuna utaq riqsinakusqankunapa?

Runa wañuchiymanta denuncia churaqmi kaykuna ruwanampaq kamachisqa kan:

“Sistema estatal” nisqatam yanapanan, ima rayku runa wañusqanmanta yachanapaq hinallataq imayna chay runa wañuchiy kasqanmanta.

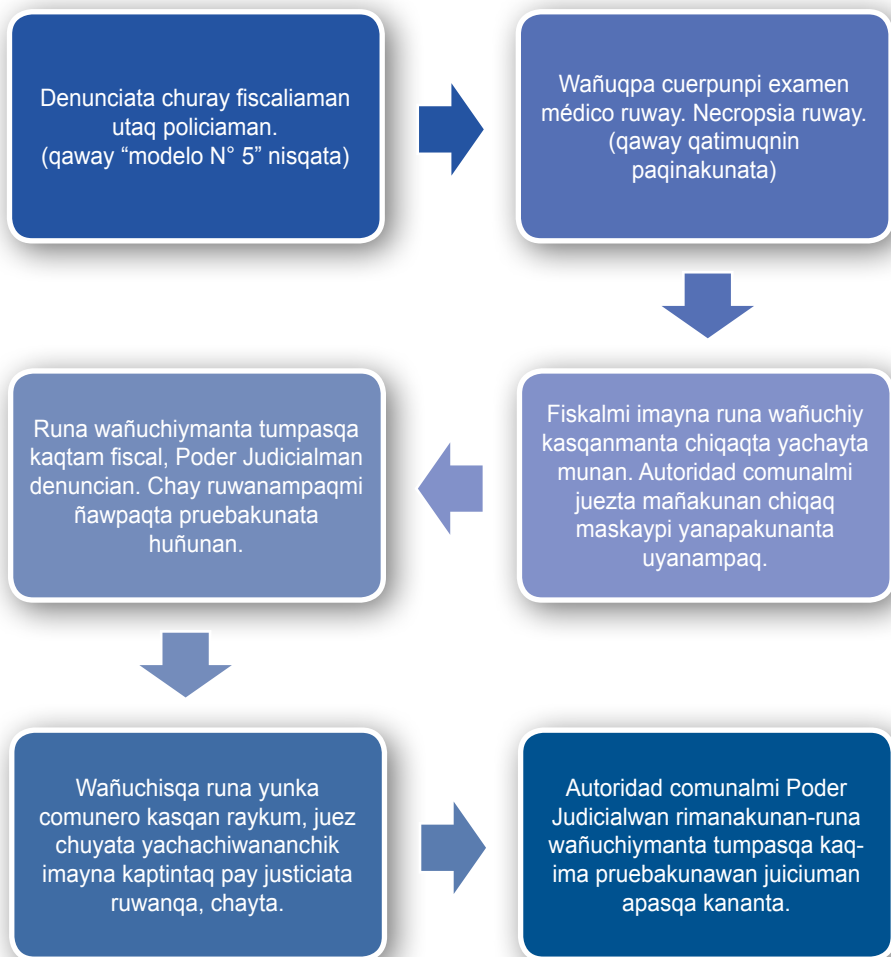
Yachananmi “necropsia” ima nisqanta – chayqa chay wañuqta kichay imayna wañusqanta yachanapaq-yachanantaqmi imaynataq kanman necropsia ruwasqa kaptin utaq mana ruwasqa kaptimpas, chaymantam rimanakunan Estado autoridadkunawan.

Autoridadkunamanmi riqsichinan comunidadpa yachayninkuna imayna kasqanmanta, wañuchinakuyman rikchakuq sasachakuykuna kaptin.

¿Imaynatam runa wañuchiyanta denunciata churana?

Qatiqninmanmi riqsichimusqayki imakuna ruwananykita:

1.8 Wañusqa runapa cuerpunta kichay (necropsia)

¿Imataq necropsia?

Wañuq runapa cuerpunpi examen médico ruwaymi. Chaypaqmi kaypi chaypi médico kuchun imaynampi wañukusqa yachanapaq-huk runa runa masinta wañuchiptinqa- necropsiam yanapakun imaynampi wañusqanta yachanapaq hinallataq imayna wañusqanta, pi wañuchisqantapas.

Qatiqninmanmi riqsichimusqaykiku huk necropsia imayna kasqanta.

Kayta qawaykusun:

Yunka comunidadpis Williamta wañusqata tarirqunku mayupa waqtampi. Cuerpuntas panapasqata tarirqunku kuchusqa kiriyuqkunata. Comunidadpis llapallanku yachankumanña imayna wañusqanta, pi wañuchisqantapas.

Williampa ayllunkunas ninku, Williampa ñawpa warma yanan Rosas huchayuq wañunampaq, nispa. Ichaga hukkunawan kuskas chayta ruwasqa. Paykunaqa huk umallam kachkanku fiscaliaman denuncia churamunankupaq, chiqaa maskanam-paq hinaspa Estado William wañuchiqa sancionanampaq.

Comunal autoridadkunam rimariykunku Williampa ayllunkunawan hinaspa willanku imayna cuerpun kuchusqa, kichasqa kanamanta necropsia ruwanapaq. Chayta uyarispankum Williampa ayllunkuna iskayrayachkankuña denuncia churanankupaq utaq manañapas.

¿Necropsia kaptin, Imakunataq wañuqpa ayllunkunapa utaq comunidadnimpa derechunkuna?

¿Imakunatam ruwana necropsia kaptin?

Necropsia kaptin pi yanapakuy munaqmi yachanan, haykapi hinallataq imayna ruwasqa kananta.

Runa wañuchiy kaptinmi denunciata churana hinallataq chiqaq maskayta qallarina; imayna runa wañuchiy kasqanta yachanapaq hinallataq pi wañuchiq kasqanta yachanapaq.

Chiqaq maskanapaqmi fiscal mañakun, wañuqpa cuerpunmpi necropsia ruwanapaq.

Wañukuqpa ayllunkuna utaq autoridad comunalmi necropsia ruwakunanta michakuyta atinmanku; yachayninkuna, yuyayninku chaninchasqa kanampaq derechuyuk kasqankuman hina.

Wañuqpa ayllunkunaman hinallataq autoridad comunalmi fiscal kayta willan: necropsia mana ruwasqa kaptinqa, chiqaq maskaymi aswan sasa kanqa, nispa.

Fiscalmi akllan huk antropologiamanta yachayniyuqta, intercultural llaqtapi, imayna prueba kasqanmanta huk umalla yuyaymanakunankupaq.

Fiskalmi arí ninqapas utaq manam ninqapas, NECROPSIA mana kaptin huk niraq pruebakunawan-intercultural llaqtapi-runu wañuchiqta denuncianapaq.

1.9 Waqrachakuy (Adulterio)

45

¿Imataq waqrachakuy?

Waqrakuymi kan, kasadu runa “relaciones sexualista” ruwaptin mana warmin kaqwan utaq mana qusan kaqwan.

Qatiqninmanmi riqsichimusqaykiku huk waqrachakuy imayna kasqanta:

Kayta qawasun:

Luis hinallataq Rosam nativo comunero masi kanku. Kimsa watañam municipalidadpi kasarakusqanku, wawa churinkunapas iskayñam kanku. Iskay killañam Luis relaciones sexualista ruwachkan huk warmiwan, María sutiyaq comunerawan.

¿Ima derechukunam kan waqrachakuy kaptin?

46

Yuyarinapaq:

Manam pantanachu waqrachakuyta iskay kuti casarakuywan. Iskaykama kasarakuyqa huchallikuymi, chaymi huk runa manaraq divorciakuchkaspa, hukwan casarakuptin. Chaynapim huk runapa iskay sapaq partida de matrimoniunkuna kapun.

¿Mayqinkunataq kamachakuyninkuna, waqrachakuy kaptin rakinakuy munaqpa?

Waqrachakuy kasqanmanta rakinakuy munaqmi kaykunata yachanan:

Rakinakuymanta kuskatam rimarina wawakunamanta: ¿pitaq qullqita qunqa gastunkunapaq?, ¿piwantaq tiyanqaku?

Tukuy ima imayna kasqanmantam chiqapta rimarina, chuyata ñiqinchachina.

Jueztam yuyaymanachina-yunka comunidad ukupi imayna kamachikuykuna kasqanmanta-ayllukunapaq, mana waqrachakuy kanampaq, imayna relaciones sexuales kasqanmantapas. Chayman hinam juez rimarinqa, rakinakuqkuna hayka huchayuq kasqankumanta.

47

¿Imaynatam divorciuta mañakuna?

1

Qusan utaq warminmi Poder Judicialta mañakun divorcio kanampaq, waqrachakuy kasqan rayku.
(Qaway “modelo N° 6”).

2

Demandasqa runam kutipakun hinaptinmi juez qayachin rimakuymán, ichapas allinyanakuymán chayanankupaq.

3

Sichus waqrachakuy chiqap kaptinqa, juezmi sentenciata kamachikun divorcio kanampaq.

1.10 Mana Ley kamachikusqanman hina sachakuna kuchuy

¿Imataq chay mana Ley kamachikusqanman hina sacha kuchuy?

48

Chaymi huk utaq achka runapas kullukunata kuchuptinku, Estadupa qusqan mana autorizacionniyuq utaq autorizasaqa concesionninmanta qawapi kuchuptinku.

Qatiqninmanmi riqsichimusqaykiku imayna huk tala ilegal ruwasqankuta.

Kayta qawasun:

Koro yunka comunidadmi huñunakuyta ruwarqun, chaypim rimanakurqaku allpankupi tala ilegalmanta harkakunankupaq. Huk killa ñawpaqsi iskay chunka runakuna allpankuman yaykurqunku sachakuna kuchuq. Yunka comunidadpi autoridadmi paykunata mañakuchkan llusqsinankupaq, manayá paykunaqa comunidadmanta autorizacionta mañakurqakuchu. Paykunañataqmi kaynata ninku: autoridad forestalmi autorizacionta quwanku kay allpapi kuchunaykupaq, manas llaqtayuqkunamantaqa permisuta mañakunaykuchu, Estadupa allpan kasqan rayku, nispa.

Yunka comunidad autoridadkunam yachankuña, chay runakunapa Estado autorizacionninkunaqa manam allpankupaqchu, karu llaqtakunapi kuchunankupaqmi, chaspa ñam plazun tukusqaña kachkan.

¿Ima derechukunam kanku tala ilegalpi?

Yunka comunidadkunam
derechuyuq kanku allpankuta
controlanankupaq:

Yunka comunidadmi uyanan, pipas
Estadupa autorizacionninwan
allpankupi imatapas ruwayta
munaptinku.

**Sacha kuchuypi
derechukuna:**

Sacha kuchunapaq derecho:

Allinninchikpaq sacha kuchuytam
Perú suyunchikpi Ley nisqanman hina
ruwananchik, pacha muyuriqninchikta
qawarispas. Chay kullukuna kuchuy
mi peruano llaqtapa allinnimpaq kanan.

¿Mayqinkunataq kamachikuyninkuna tala ilegalmanta denuncia churaqpa?

Llaqtampi tala ilegalmanta denuncia churaqmi kaykunata ruwanan:

Yanapakunanmi makimpi
kaq llapallan pruebakunata
riqsichispan.

Denuncia churasqanmanta chiqaq
maskaytam qatipanan.

Estado autoridadkunamanmi
musiachina chay sasachakuy lliw
llaqtaman chayasqanta.

51

¿Yunka comunidadpa allpampi tala ilegal kaptin, imatataq ruwana?

Ayllu ukupi kamachikuqmi tupanakunan
llaqtapi kaq Ministerio de Justiciapi
Oficina de Defensa Publicawan, kusa
hatun ruwaykunata puririchinankupaq.

Amparo constitucionaltam
mañakuna, Derecho Constitucional
kamachikusqanman hina, yunka
comunidad allpanta controlanampaq.

Sichus autoridad Forestal
kamachisqanman hina mana llamkaptinqa,
Defensoría del Pueblumanmi quijakuna
hinallataq Ministerio Publikuman
chaymanta willakuna

Autoridad Forestalmanmi Comunicación
Administrativata chayachina, mana
autorizacionniyuq sacha kuchuyta
qatipanampaq.

Autoridad Administrativatam mañakuna, mana ley
kamachikusqan hina administrativo ruwaykunata
tukuchinankupaq hinallataq corrupcionwan
ruwasqakunata. Chaytam ruwana yunka comunidadpa
Derechos Constitucionalsininkunaman sayapakunampaq.

Mana anulasqa administrativo
ruwaykuna, yunka comunidadpa sutimpi
kaq Leyta afectaptinqa, Demanda
contencioso administrativatam ruwana.

1.11 Tukuy imamanta willakuykuna

¿Imaynatataq demandata ruwana utaq denunciata churana yunka comunero afectasqa kaptin?

Civil, ayllukuna qawariq utaq llamkaykunapi sasachakuy qawariq juezmanmi demandata churana abugaduwan yanapachikuspa. Yunka comunerum, defensores especialisniyuq Defensa Publicaman rinan, paykunam yachanku yunka comuneruta allin yanapayta.

Kikin yunka comunerum Policiapi denunciata churanman, ichaqa aswan allinmi kanman abugaduwan yanapachikuptin.

Tukuy niraq kasukunapipas makikipim DNI kanan (Documento Nacional de Identidad). Mana DNlyniki kapusuptikiqa, qaway "caso 3 del Primer Capítulo" kaqta, kay qillqapi.

52

¿Maypitaq documentukunata tariyman demandata ruwanaypaq utaq denunciata churanaypaq?

Ñawpaq kaq documentukuna sirvikuqkunaqa makipi kaqkunam (contratukuna, cartakuna, denunciakuna, hukkunapas). Qati qatita churay mawka kaqkunamanta qallarispas, musuq kaqkunata ñawpaqman churaspa, imay fechamanta kasqankuta qawarispas, chaymantapaq allintaña waqaychay. Atispaqa, huk copiata utaq iskay kimsata urquy documentukunamanta.

Mana makikipi kaq dukumintukunataqa mañakuwaqmi Estadupa oficinankunapi. Wakin documentupaqa Banco de la Naciónpi paguta ruwananyki ("copias certificadas de resoluciones" nisqankum Poder judicialpi, "partidas de nacimiento o matrimonio" tarikun RENICpi, hukkunapas).

Kantaqmi Ockumentukuna hukkunapa makimpi, mana hukuy munaqkunapa. Chayna kaptinqa abugaduykim jueza mañakunan, documento hapiqta kamachinampaq, juzgaduman qunampaq. Chaypaqmi allí allinta documentuta qawarinayki: ¿ima fechayuqtaq?, ¿ima nintaq documentu?

¿Imaynatam demanda constitucionalta ruwana?

Derecho constitucional chaninchachina kaptinqa, yunka comunero abogaduwan yanapachikunan, "demanda constitucional de amparo" churanampaq. Imaynampim chaynanman, qawaykusun: comunidadpa kaqninta mana pipas hapikunampaq, runa kaynin chaninchasqa kanampaq, pacha muyuriqninku allin qawarisqa kanankupaq.

Libertad waqaychanapaqmi "demanda constitucional de habeas corpus" kan, chaytam churamunman huk yunka comunero abogaduwan utaq mana abugaduwpas. Mana abugadullawan churanapaqmi kan huk "modelo" kay qillqapa anexumpi.

¿Imaynatataq kutipakuna yunka comunero demandasqa kaptin utaq denunciasqa kaptin?

Yunka comunero demandasqa utaq denunciasqa kaptinqa, allinta kutipakunampaqmi abogaduwan yanapachikunan.

Ancha allinmi, demandasqa kaqta utaq denunciasqa kaqta yunka comunidad utaq ayllumpas yanapaptin, abugadunwan utaq autoridad comunalkunawan rimanakuyta atinampaq.

Comunidadpas utaq ayllumpas mana yanapaptimpas hinallam puririnan "proceso" nisqa.

53

¿Pitaq sayapakunman hinallataq yachaykunawan yanapanman yunka comunidadta, yunka comunerotapas?

"Defensa Pública": Yachaykunawanmi yanapanman civiles, laborales, penales hinallataq de familia sasachakuykunapi, mana qullqillapaq. Chaytam ruwanan mayqin autoridadpa ñawpaqnimpas, policía, Fiscalía utaq Poder Judicial.

Defensa Publicapim yunka comunerokunata yanapanankupaq abugadukuna kan, paykunam kamachisqa kanku allinta yanapanankupaq.

Huk comunidad utaq huk federacionpas yanapachikunmankum huk abogado privaduwan, chaypaqmi rimanakunanku sapa killa hayka pagun kasqanta utaq huk niraq pagu kaptimpas.

CAPÍTULO 2

Estado peruano hinallataq yunka
comunidadkuna

Kay rakipim willakuykunata tarinki- imayna Estado kasqanmanta yuyaymankunaykipaq-hinallataq imaynata yunka comunidadkunawan tinkunakusqankuta, justiciata ñawpaqman churaspa. Chaymanta yachananchikpaqmi kay qillqa ruwasqa kachkan.

Kay raki qallariyninmi riqsichiwanichik Perú suyunchikpi justicia ruwaq llapallan autoridadkunata, chay ukupitaqmi tarikunku yunka comunidadkunapa autoridadninkuna, Constitución Política del Perú ukupi kaq artículo 149 nisqanman hina. Chaymantataq willawanchik Sistema de Justicia del Estadupi llamkaq autoridadkunamanta, justicia ruwaqkunamanta utaq justicia ruwaypi yanapakuqkunamanta.

Ñawpaqninmanñataqmi kay qillqa yuyaymanakun imayna Estado llaqta runakunawan tinkunakusqanmanta hinallataq yunka comunerukunawan.

2.1 Perú suyunchikpi justicia

¿Pikunataq Perú suyunchikpi justicia ruwayta atinmanku?

57

Perú suyunchikpiqa manam Poder judicialllachu justiciata ruwanman. Constitución, Leykuna hinallataq kikin Poder Judicialmi kamachikunku-Estadupi organukuna, Ilaqtapa institucionninkunapas-justicia ruwayta atinankupaq imayna sasachakuy kasqanman hina, kamachikuyninku imayna kasqanman hina.

Chay raykun Perú suyunchikpi justicia ruwayta atinmanku:

Poder Judicial: Peruano Estadupa huknin poderninmi, justicia ruwananmpaqmi unanchasqa kachkan. Estadupa sapaq iskay poderninkunam, Poder Legislativo Leykunata ruwananmpaq hinallataqmi Poder Ejecutivo kan gobiernupa kamachikuyninkunata qispichinampaq. Kay kimsa poderkunam sapakama, rakisqa kanku.

Poder Judicial ukupim kanku huk niraq Juzgadakuna hinallataq Tribunalkuna, chaykunam sasachakuykunata allichanku imauna kasqankuman hina (Juzgados penales, civiles, de familia, etc)". Chaynallataqmi kachkan "Juzgados de Paz" nisqapas.

Yunka comunidadkuna: Constitucionpi pachak tawa chunka isqunniyuq articulum kaynata nin: atinmankus sasachakuykunamanta juicio ruwayta, allpankupi kikinkupa derechunku imayna kasqanman hina (ruwayninkuna, costumbrinkuna).

**Pachak tawa chunka isqunniyuq artículo (artículo 149):
Campesinas hinallataq nativas comunidadkunapa, función jurisdiccional ruwayninkuna**

Rondas Campesinaspa yanapakuyninwanmi-campesinas hinallataq nativas comunidadkuna-funciones jurisdiccionales ruwanku, allpanku ukupi ñawpaqmanta pacha riqsisqanku derecho imayna kasqanman hina. Chaytam ruwananku runakunapa derechunkunata mana usuchispalla. Leymi kamachikun imayna chay jurisdicción- Juzgados de pazwan hinallataq Poder Judicial ukupi huk nira juzgadakunawan-rikanakunanta.

Comunidades campesinaskuna: Constitucionpi pachak tawa chunka isqunniyuq articulum kamachikun, sasachakuykunamanta juicio ruwanankupaq allpanku ukupi, kikinkupa derecho yachasqankuman hina

Rondas campesinaskuna: Resolucionkunawan hinallataq sentenciakunawanmi Poder Judicial kamachikun, rondas campesinaskuna sasachakuykuna kaptin juicio ruway atinankupa, allpanku ukupi imayna kikinkupa Derecho kasqanman hina; chaytam ruwananku Constitución politicapa kamachikusqanmanta mana llusqispalla, aswanraq runakunapa derechunkuna unanchaqmanta. Wakin rondakunam campesinas hinallataq nativas comunidadkunapa organizacionninku ukupi tarikunku, kantaqmi kikinkupa reglamentunku nisqanman hina llamkaq rondakuna.

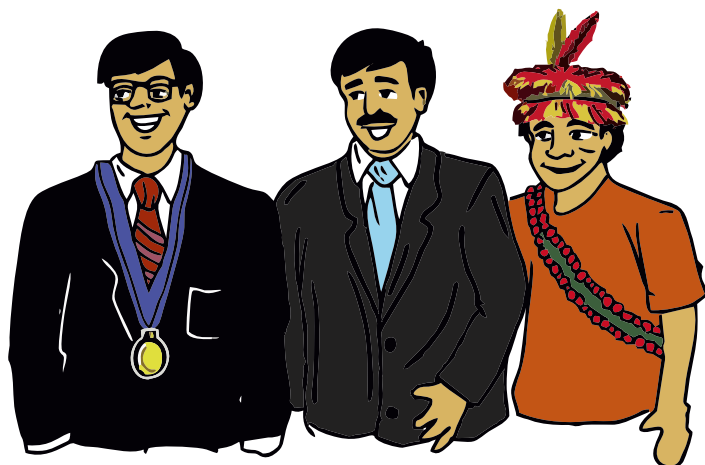
Tribunal Constitucional: Estadupa sutimpim-Poder Judicialwan kуска, amparo utaq hábeas corpus mañakuykuna kaptin-juiciuta ruwan. Casu kaptinqa Leypa kamachikusqantam sayachiyta atinman, proceso de inconstitucionalidadta puririchispa.

Jurado Nacional de Elecciones: Estadupa sutimpim sasachakukunata allichan, Estadupa autoridadninkuna akllakunapaq elecciones ruwaykunapi.

Tribunales militares: Militarkunapa kamachikuyninkuna ruwaypi sasachakuykunatam allichan. Kayta qawasun, cuartelninkunamanta ayqikuq soldadukunatam hapinku hinallataq superiorninkunata mana kasukuptinku.

Arbitrukuna: Manam Estadupa ukunpichu kanku, ichaqa atinmankum sasachakuykuna allichayta, aswanraq qullqi manunakuymanta sasachakuykuna kaptin. Atipanakuypi kaqkunam uyananku árbitro kamachikusqanta sasachakuy tukunampaq.

¿Pikunataq peruano Estadupi, sistema de justicia ukupi kanku?

60

**¿Pikunataq
peruano estadupi
sistema de Justicia
ukupi kanku?**

Estadupi, Sistema de Justicia ukupiqa manayá Poder Judicial, Tribunal Constitucional, jurado Nacional de Elecciones hinallataq

Tribunal Constitucionallachu tarikunku; kantaqmi huk niraq institucionkuna, chiqaq maskaqquna, denuncia churaqquna utaq penal casukuna kaptin runakunaman sayapakuqquna.

Kaykunam chay institucionkuna:

- Policía Nacional del Perú
- Ministerio Público utaq Fiscalía
- Defensa Pública del Ministerio de Justicia y Derechos Humanos

Sistema de justicia e interculturalidad

Justicia intercultural

Estadupi llapallan sistema de justicia hinallataq chaypi llamkaqkunam kamachisqa kanku, yunka comunidadkunapa yachayninku yuyayninku imayna kasqanman hina, Leykunata churanankupaq.

Chaynapim chaninchachiyta atisun kay qillqapi llapallan normakuna qawasqanchikta. Chaymi yunka comunerokuna autoridadkunata mañakunanku- kamachisqam kanku nativa llaqtakunapa yuyaynin imayna kasqanman hina- normakunata churanankupaq.

Autoridadkunakayintercultural yuyaymanakuyta ruwaptinkum, chiqaqpi riqsisqa kan yunka comunidadkunapa identidad culturalninku, yachayninkunaman hina quñunakuyninku, imayna llamkasqanku ima. Hinallataqmi riqsisqa kan ñawpaqmanta pacha Derecho riqsisqanku, función jurisdiccionalnimpas.

2.2 Estado peruano hinallataq yunka comunidadkuna

Ñawpaqtam qawarisun CONSTITUCIONTA, chaymi peruano Estadupa aswan hatun kamachikuynin, chaypim rikurin yunka comunidadkunapa derechunkuna.

Constitucionpi pichqachunka hukniyuq artículum kamachikun, uraynimpi Leykuna kanamapaq. Leykunapipas rikurinmi comunerukunapa hinallataq yunka comunerukunapa derechunkuna.

Constitución Políticam kaynata kamachikun: Estado peruanuqa llaqtapa munaynintam uyarinan, llaqta runapa sutimpi llamkanan hinallataqmi huklla, mana rakiy atina.

Imaynataq Estado Peruano

Democrático kaptinmi normakunata ruwan hinallataq Estadupa organunkunata, llapallan peruanukunapa munayninta uyarispan, chaynallataq yunka comunerokunatapas

Independiente kaspanmi mana uyanchu pipapas kamachikuyninta, qawamanta kaptimpas, suyunchik ukupi huk niraq munayniyuqkunamantapas

Huklla kaptinmi mana rakinakuyta atinmanchu, manataqmi Estado ukupi paqarichinmanchu waqtampi huk gobiernukunata

Social kaptinmi llapallan runakuna ayninakuspa kawsakunankuta maskan, hinallataqmi maskan llapallan peruanukuna necesidadninkunata huntachinankuta

Estado peruanupa aswan hatun ruwaynin

Estado peruanupa aswan hatun ruwayninmi **runaman sayapakuy, dignidadninta chaninchachiy. Chaynatam nin Constitucionpi qallariqnin artículo.**

Chaynaqa llapallan Estadupi llamkaqkunam (juezkuna, fiscalkuna, policiakuna, llaqta runakunaman sayapakuqkunapas) kamachisqa kanku-llapallan peruanukunapa allinnimpaq ruwasqa normakuna nisqanman hina llamkanankupa- hinallataq yunka comunerukunapaq.

Estado peruanupa aswan hatun ruwaynin

Qawarinanmi runakunapa drechunkuna waqaychasqa kananta, chayqa chay, allinlla kawsakuyninku, qalilla kayninku, unquykunamanta amachasqa kayninku, comunal allpayuq kay hinallataq libre kay

Aents apunum takaina duka peruano aidauti maak batsamnasti tabaun egamainai, yaunchuk batsamin achakush

Estadupi llamkaq runakunam maskananku piruwanukunapa allinninta, yunka comunero kaptinkupas utaq manapas

Runakunapa dignidadninta chaninchaspa chaninchachinchiktaq yuyayninta hinallataq yachayninkunata. Chaykunam kanku imayna pachakusqanku, ima simi rinasqanku, kikinkupa justicianku, yachayninkunapas

2.3 Estadupa sistema de justiciam, yunka comunidadkunapa ñawpaqnimpí

65

Estadu peruanupa ruwayninkuna:

**Estado
peruanun
kay kimsa
ruwaykunata
qispichin**

Administrativa ruwayninkunawanmi akllan hinaspa ruwachin gobiernupa politicankunata. Chaytam ruwanku Poder Ejecutivo, chaynallataq Regionales gobiernukuna, municipaleskunapas

Legislativa ruwaynin, Estadupa Leyninkunata qispichinankupaq. Chay ruwaypim ñawpaqpi kachkan Congreso de la República

Judicial ruwaynin, sasachakuykunata amachanankupaq. Chaymi Poder Judicialpa makimpi kachkan hinallataqmi chay ruwaypi kanku chiqaq taripaq institucionkuna, denuncia churaqkuna hinallataq sasachakuypi kaq runakunaman sayapakuqkuna

Estadu peruanupa sutimpi kamachikuyniyuq llamkaqkuna:

66

**Kamachikuyninchik,
Poderniyuq kay,
maykamalla poder
aypasqan**

Estadupi kamachikuyniyuq llamkaqkunam, peruanukunapa sutimpi llamkananku, chaynallataq yunka comunerokunapaq

Llapallan funcionariukunam sapakama poderniyuq kanku

Constitucionpi Tawa chunka pichqayuq articulunmi kayta kamachikun: Estadupi poderniyuq kaqkunam llamkananku- Constitución hinallataq Leykuna-kamachikusqankuman hinalla, munayniyuq kasqanku' mana abusuta ruwanampaq. Chaynallataqmi llamkananku Sistema de Justiciapi kamachikuqkuna

Chayna kaptinmi Sistema de Justiciapi llamkaqkunapas, kamachisqa kanku -nativas autoridadkunapa hinallataq nativukunapa sutimpi-allinta llamkanankupaq. Chaytam ruwananku poderninkuwan mana abusuta ruwaspalla

Policia Nacional del Perú

**Policia Nacional
del Perupa
kamachikuyninkuna**

Policia Nacionalmi tukuy imata ruwan,
Constitucionpi pachak suqtachunka suqtayuq
artículo nisqanman hina

Policiapa kamachikuyninmi suyunchik ukupi hawkalla kananchikta
qawarinampaq, hinallataqmi qawarinan llapallanchik Leyta
cumplinanchikpaq, Estadupa kaqninkuna waqaychasqa
kanankupaq hinallataq runakunapa kaqninkunapas.
Chaynallatataqmi ruwanan yunka comunidadkunapi

Policiam kamachisqa-llapallan runakunata hinallataq
comunidadkunata qawarinampaq, yanapanampaq-
hinallataqmi prevencionta ruwanan, chiqaqta taripanan,
delincuenciata tukuchinan

67

Ministerio Público

**Ministerio
Publicupa
kamachikuyninkuna**

Ministerio Publicutam Fiscalía ninchiktaq, ruwayninkunatam qispichinan
Constitucionpi pachak pichqa chunka isqunniyuq artículo nisqanman hina

Fiskalkunamanmi tupan-Ley kamachikusqanman hina tukuy
ima ruwasqa kananta qawariy- hinallataqmi sayapakunan
intereses publicusman. Chaypaqmi ñawpaqmanta pacha
chiqaqta taripanan delitukuna kaptin

Kantaqmi fiskalkuna delitukuna qawariymanta, huk
niraq llamkayniyuq; chaymi kanman ayllu ukupi
sasachakuykuna amachay. Chaypim rimarinan
imaynatataq juez sasachakuykunata allichananman,
chayta

Poder Judicial

Poder judicialpa kamachikuyninkuna

Poder Judicialmi Huk poder Estado ukupi, Poder Ejecutivowan hinallataq Poder Legislativo kusa. Poder Judicialmi sasachakuykunata allichan, huk runa mañakuptin utaq Ministerio Público mañakuptimpas. Chaytam ruwan Constitución Politicapi pachak kimsa chunka pusaqniyuq artículo kamachikusqanman hina

Delitukunamantam sasachakuykuna kanman, chaykunatam allichana norma penalwan, ichaqa kantaqmi ayllu ukupi sasachakuykuna(kawsaykuna mañakuy utaq wawakuna riqsiqa kanankuta mañakuy, chayna). Huk sasachakuykunam civilkuna kanku (kaqninchikmanta, contratukunamanta ima) utaq iskay runakuna, aswan achkapas, mana huk umalla kaptinku. Tukuy kayna sasachakuykuna allichasqa kanankutam llapallanku mañakunku

Poder Judicialpim kan jueces de paz, jueces de paz letrados, jueces especializados: (civiles, penales, laborales, constitucionales, hukkunapas), jueces mixtos (iskay kimsa niraq sasachakuykunatam qawarinku), jueces superiores(aswan hatun kamachikuniyuq distrito judicialpi), jueces supremos (Perú suyunchikpi aswan hatun kamachikuyniyuqkuna)

68

Justicia de Paz

Jueces de paz

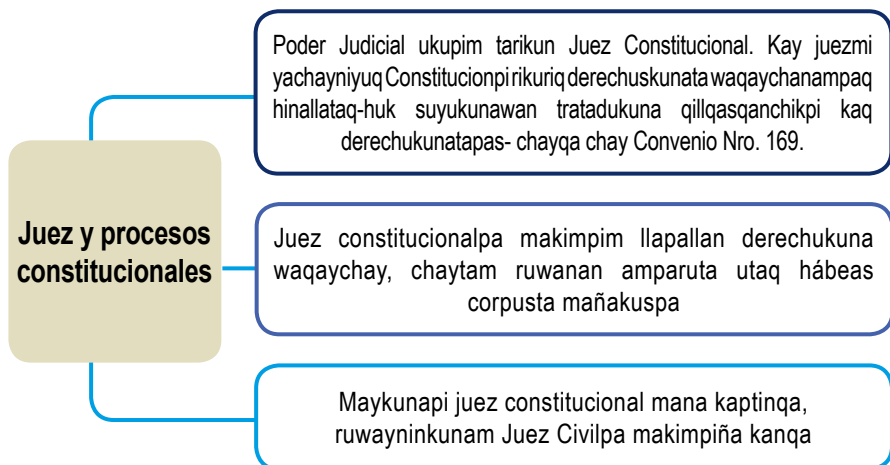
Poder Judicialpim juez de paz utaq jueza kanku, ichaqa chay llamkaypaqmi abogado utaq abogada kananku

Juez de pazmi sasachakuykunata allichan, sasachakuy kasqan llaqtapi imayna costumbrin kasqanman hina

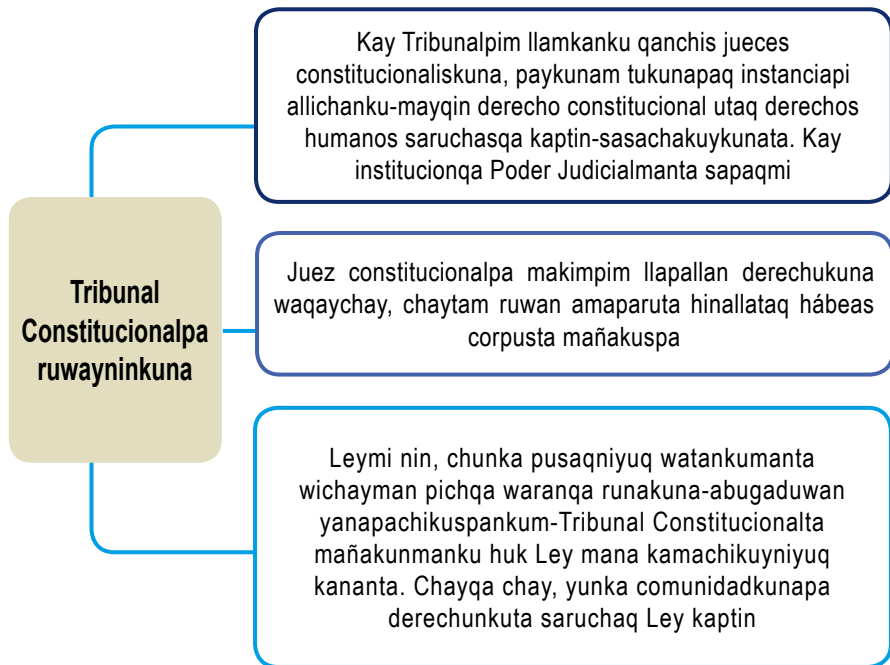
Sichus juez de paz yunka comunero kaptinqa, sasachakuypi kaqkunatam allin kayman churan, yunka llaqtankupa imayna constumbrinku kasqanman hina

Juez Constitucional

Tribunal Constitucional

69

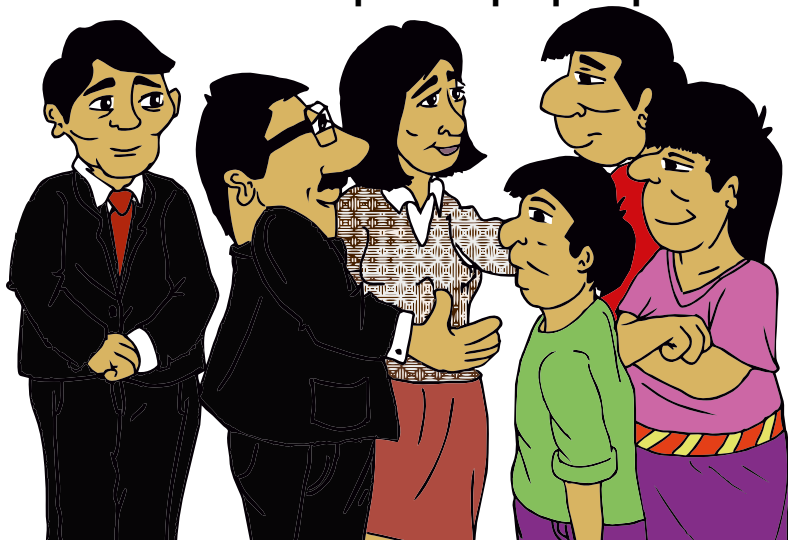
Poder Ejecutivupim tarikun Ministerio de Justicia y Derechos Humanos, kaypa ukumpiñataqmi kachkan Defensa Pública. Kay Defensa Públicam kamachisqa kachkan-juiciukuna kaptin-runakuna defensayuq kanankupaq derechunkuman sayapakunampaq

Defensores Públicos

Defensa Públicam yachaykunawan yanapakun penal, ayllumanta, civil hinallataq llamkaymanta juiciukunapi hinallataqmi derechunkuna saruchasqa kaq runakunaman sayapakun

Defensa Públicam qawarichkan-yunka comunidadkunapi-chaypaq hina yachayniyuq defensores publicuskuna kananta

2.4 Sistema de Justicia autoridadkunapa kamachikuyninkuna, yunka comunerukunapa hinallataq yunka comunidadkunapa ñawpaqnimpi

71

**Autoridadkunam
kamachisqa kanku
pi kasqankuta
riqsichikunankupaq**

Estado peruanupi llapallan autoridadkunam pi kasqankuta riqsichikunanku, Estadupa qusqan carnetninta utaq tarjetanta qawachispa, chaypin sutin hinallataq ima carguyuq Kasqan rikurinan.

Chaytam ruwanan huk yunka comunero mañakuptin utaq pipas mañakuptin, oficinampipas, maypipas

**Kamachisqam kanku
rimanakunankupaq**

Estadupa llapallan autoridadninkunam yunka comunidadkunapi kamachikuqkunawan rimanakunanku, sasachakuykuna allichanankupaq aswan allin yachayniyuqkunata akllanankupaq.

Yanapanakuspa yunka comunerukunapa derechunkunata chaninchachinanku

Orientación qunapaq kamachikuy

Llapallan autoridadkunam kamachisqa kanku yunka comuneruman hinallataq yunka comunidadman orientación qunankupaq, derechunkuta aswan allinta riqsispa chaninchachinankupaq. Kamachisqa kasqanman hinam autoridad orientacionta qunan, kay huk niraq kamachikuyninkunata mana qunqaspa: Runakunata sasachakuykunamanta amachay, acusación ruway, sayapakuy utaq juicio ruway

Derecho interculturalta churanapaq kamachikuy

Llapallan autoridadkunam kamachisqa kanku-tratadukuna, indígena llaqtakunapa sutimpi suyuna rimanakusqanku, Constitución hinallataq Estadupa Leyninkuna nisqanman hina-llamkanankupaq. Chaynapim yunka comunidadkunapa derechunkuna chaninchasqa kanqa hinallataq allinpaq tupanakunqaku Derecho del Estado indígena Derecho Comunalwan.

Chay pachalla ruwanapaq hinallataq willakuykuna chayachinapaq kamachikuy

Llapallan autoridadkunam kamachisqa kanku-yunka comunerukunapa ñawpaqnimpi- chay pachalla kamachikuyninkuta ruwanankupaq hinallataqmi yunka comuneruman utaq yunka comunidadman willanan, hayka unaypi mañakusqanku qispichinanta.

Ruwanakuna qispichinapaq guía

Poder Judicialpam kapun instructivunkuna ruwayninkunapaq hinallataq rimanakunampaq, chayman hinam allichanan yunka comunerukunapa sasachakuyninkunata. Poder judicialpa hinallataq Defensa Publicapam instructivunkuna kapun, chayman hina yunka comunerukunata yanapanankupaq, paykunapaq allin kaq yachaykunata riqsichinankupaq.

2.5 Mana kamachisqa kasqankuman hina llamkaq autoridadkunamanta quijakuy utaq abusuta ruwaptinku

73

Mayqimpas Estadupa autoridadnin (juez, fiscal, defensor público utaq policía) mana kamachisqa kasqanman hina llamkaptinqa, chayaykuchwanmi huk control ruwaq autoridadman, mana allin llamkaqkunata yuyaymanachinampaq utaq sancionta churanampaq.

¿Imayna niraq kasukunapi?

Kaynakunam kanman mana kamachisqa kasqankuman hina ruwasqanku:

- Estadupa autoridadnin yunka comuneruta utaq yunka autoridadta usuchiptin.
- Sinchi unaypi huk casu qawariy.
- Yunka comunerupa utaq yunka autoridadpa yachayninkuta utaq yuyayninkuta mana respetaptinku. Chaymi kanman imayna pachakusqanku, simi rimasqanku, yachayninkuna ima.
- Estadupa autoridadninkuna qiwi, llulla utaq suwa kaptinku.

¿Pi autoridadpa makimpim-wakin autoridad masinkunapa-allin llamkananku controlay?

- Juezkuna kaptinku: ODECMA (Oficina Desconcentrada del Control de la Magistratura).
- Fiskalkunapa kaptinku: Oficina Desconcentrada de Control Interno del Ministerio Público.
- Policía kaptinku: Oficina de Inspectoría de la Policía.
- Defensores Públicos kaptinku: Jefatura de la Defensa Pública.

¿Imakunam kanman quijakuptinku?

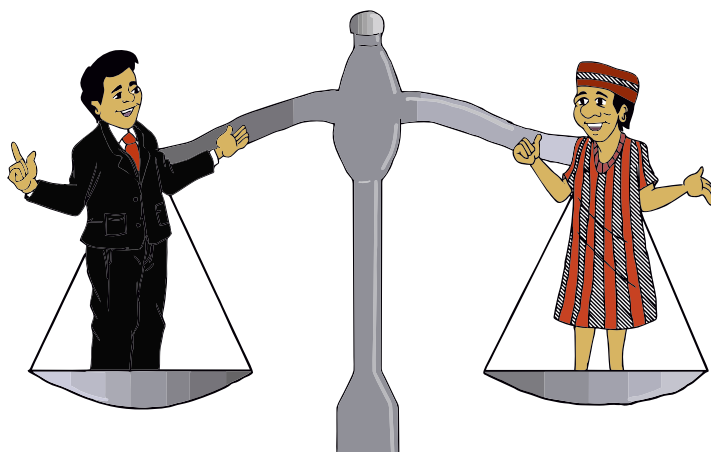
- Chiqaq qatipaymi kanqa queja mana lulla kaptinqa.
- Allinmanmi kutichina kanqa- autoridad- mana kamachikuynin kasqanman hina llamkasqanta utaq abusuta ruwaptin.
- Mana kamachikuynin kasqanman hina llamkaq juezpaqmi sanción kanqa. Chaymi kanman multa utaq huk tiempo llamkayninmanta urquruy. Kanmantaqmi huk niraq sanción Ley nisqanman hina.

CAPÍTULO 3

Yunka comunerukunapa hinallataq yunka
comunidadkunapa kamachikuyninkuna hinallataq
derechunkuna

75

Kay qillqa rakim riqsichiwan chik-yunka comunidadkunapa ñawpaqnimpí-Estadupa kamachikuyninkunata, chaynallataqmi yachasun sapakama runapa hinallataq llapallan llaqtapa derechunkunata. Tukunapaqñataqmi qawarisun-ciudadano kasqanku rayku-comunerukunapa kamachikuyninkunata.

3.1 Yunka comunerukunapa hinallataq yunka comunidadkunapa ñawpaqnimpí Estadupa kamachikuyninkuna

Estado peruanupa aswan hatun ruwayninmi runakunapa allinnin qawariy hinallataq dignidadnin chaninchachiy, chaymi kaykunata ruwanan:

- Yunka comunidadkunatam waqaychanan hinallataq yachayninkunatarispa uyanan chaynallataq autoridadninkutapas.
- Yunka runakunapa derechunkunatam respetanan-sapakama runapatapas, llapallan llaqtapatapas-Perú suyunchik qillqasqan Convenio Nro. 169 kamachikusqanman hina.

Poder Judicialpi juzgadukuna hinallataq tribunaleskunam controlananku-qawa suyukunawan kуска qillqasqa documentukuna nisqanman hina-yunka comunidadkunapa derechunkuna chaninchasqa, waqaychasqa kanampaq.

Kantaqmi chay niraqlla ruwayniyuq kamachikuyniyuq organukuna, Perú suyunchikpi Hinallataq huk suyukunapipas. Chaykunam kanku:

- "Órganos de supervisión y control de convenios de la OIT".
- "Comisión y Corte Interamericana de Derechos Humanos".
- "Comités de Derechos Humanos de las Naciones Unidas".

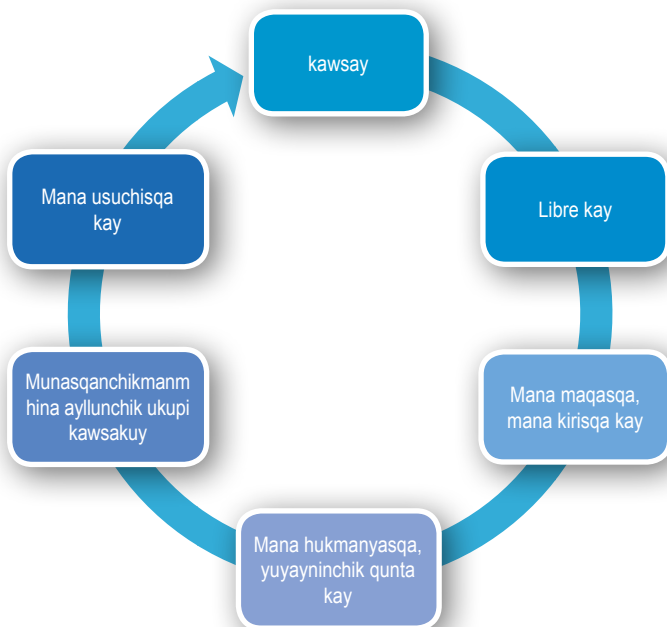
Atichwanmi kay internacional organukunaman mañakuyninchikkuna chayachiyta. Yunka comunidadmi huk umalla quñunasqa kanan hinaspa abugaduwan yanapachikunan-Perú suyunchikpi derechunkuna mana respetasqa kaptin-internacional organukunapi chaninchasqa kanampaq.

3.2 Komunerukunapa derechunkuna

78

Yunka comunerukunapa derechunkunam chay hinalla, llapallan peruanupawan. Qawaykusun:

Yunka comunerukunaqa chay hinallam kanku wakin peruanukunawan.

Lliw yunka comunerupa derechunkunam, wakin peruanukunapa derechunku kasqan hinalla.

Ichaqa yunka comunerupam huk niraq derechunkuna kapun:

- Yunka comunero utaq indígena kasqantam kikin riqsikunan.
- Kikinpá yachayniyuq, yuyayniyuq kanampaqmi derechuyaq kan.
- Costumbrinkuna wiñachinampaq derecho.
- Kikinpá pachanwan churakunampaq derecho.
- Kikinpá simimpi rimanampaq derecho.
- Ìniyninmanta rimanampaq derecho hinallataq chayman hina kawsakunampaq.
- Llapan peruano runa hina educaciónman, saludman, llamkayniyuq kayman, seguridad socialman aypanampaq derecho.

Yunka comunerupa llapallan kay derechunkunatam Estado chaninchachinan, comunerukunapa yachayninkuna imayna kasqanmna hina.

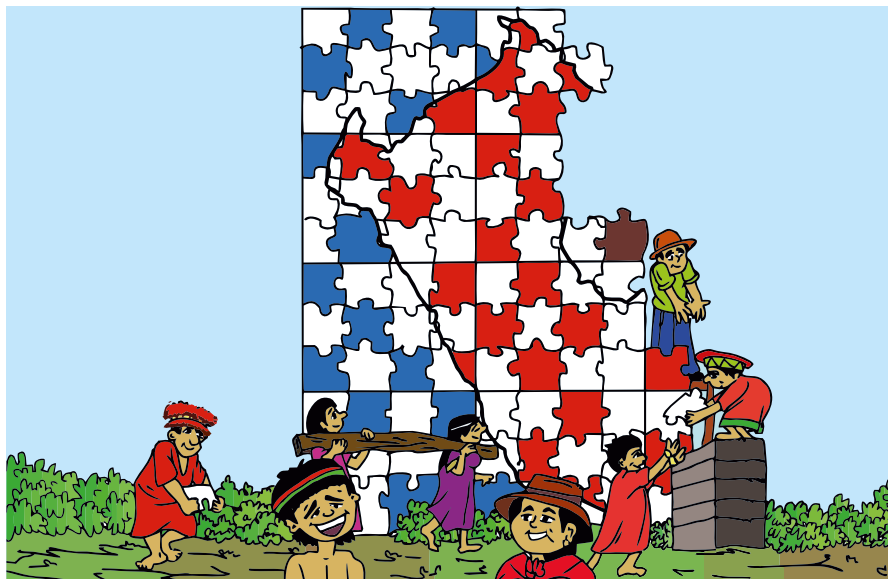
Chay raykum yunka comunerukuna aswan allin yanapakuyta chaskikunanku autoridadkunamanta, tramitikuna mana sasa kanampaq. Sichus huk comunero ichapas delito ruwasqanmanta investigacionpi kaptinqa, kaykunam derechunkuna:

- Derechunmi kan kikin, yunka comunero utaq indígena kasqan, riqsichikunampaq.
- Derechunmi kan imamanta investigasqa kasqan willanankupaq.
- Derechunmi kan imayna kutipakunanta yachachinankupaq.
- Derechunmi kan abogaduyaq kanampaq.
- Derechunmi kan, sasachakuypi kasqanmanta, comunidadnin hinallataq ayllun willasqa kanankupaq.
- Derechunmi kan Policía, Fiscalía hinallataq poder Judicial respetanampaq, kikiympa simimpi rimayta munaptin.

Kay ñawpaqta riqsisqanchik derechukunamantapas, nativa warmikunapam kay sapaq akllasqa derechunkuna kapun:

- Ayamke niina pujutaijin nuniachkush yaja akush ajantukbau ata.
- Ayamke pujutaijin apu weta nuwish ditash naamak takat.

Mana ima raykupas discriminasqa kanampaq derechun

Yunka comunerum huk peruanukunawan chay hinalla kan, huk niraq kayninku respetasqa kaptin: comunidadnin, ima etniamanta kasqan, may indígena llaqtamanta kasqan. Chay hinalla kay chiqaqpi kanampaqmi respetanataq ñawpa simin rimasqanta, iñiyninta, imayna llamkasqanta ima.

Kikin pi kasqan riqsikunampaq derecho

Llapan indígena, nativa utaq comunero runakunam derechuyuq kanku, kikinku pi kasqankuta riqsikunankupaq.

81

Kay derechum hinaraq kan, runakuna manaña yunka comunidadninkupi tiyaptinkupas.

Allinpunim indígena utaq yunka comunero kasqanchik kikinichik riqsikuy, chaynapim mana comunero utaq yunka comunero kaqkuna respetawasun.

Yunka comunero allin yanapasqa kanampaq derecho

Estadupi llapallan llamkaqkunam kamachisqa kanku, yunka comunerukunata respetanankupaq, allinta yanapanankupaq.

Juez, fiscal, policía, defensor utaq huk Estadupa autoridadnin, comunerupa sasachakuyninta qawariptinkuqa, kaykunatam ruwananku:

- Utqayllam chaskiykunan.
- Yanapananmi Estadupi ima trámite ruwasqampas mana sasa kanampaq.

Yunka comunerapa derechunkuna

Lliw Perú suyunchikpi war-mikuna usuchisqa kasqanku raykum, yunka comynerapa derechunkunatam kallpan-chachinanchik, kaykunam kanku:

- Kumunidad ukupipas hinallataq qawapipas, respetasqa kanampaq derechun.

- Derechunmi kan Estado autoridadkuna respetanampaq.
- Derechunmi kan, yachayninman hina, comunidadnin ukupi cargo apanampaq, chaynallataq Estado ukupipas.
- Derechunmi kan –Ley- allin kayninta qawarinampaq, qarikunapata hinalla.

Sociales hinallatq economicos Derechukuna

Haykaqpas huk peruano llaqtayuq: “Derechos sociales y económicos” nisqata uyariptinqa, ima ninantam yachanan. Chaymi rimarin educacionman aypanampaq derechunmanta, saludman, wasiyuq kayman, llamkayniyuq kayman, hukkunamampas.

Llapllan yunka comunerukunapam chay derechunkuna kapun hinallataqmi Estaduta mañakunman chay derechunkuna respetanampaq, yanapasqa kanampaq.

Chaymantapas chay derechukunam kanankupuni, wakcha kayta pisiyachinapaq hinallataq llaqta ukupi runakuna chay niraqlla kaqniyuqkuna kanankupaq.

Educacionman aypankupaq derecho, yachayninku hinallataq yuyayninku imayna kasqanman hina

Lliwyunkacomunerukunam
derechuyuq kanku-
Estado utaq hukkunapas
educacionta quptinku-
yachayninkuna hinallataq
yuyayninku respetasqa
kanampaq:

- Mama simimpi
rimanakuyinku.
- Comunidadkunapa
muyuriqnimp
kaqkunawan ejemplukunata churaspa.
- Comunidadpa yachayninkunata hinallataq yuyayninta uyariyta
yachaspa, respetaspa.
- Willakuykunatam chayachinan, pacha muyuriqnimp imapas
comunidapaq allin kaqta riqsiykunankupaq.

Chiaqmi yunka comunidadkunapi warmi qari warmakunapa-
educacionman derechunku-chay hinalla kasqanku huk peruano
warmakunapa derechunkuwan. Chayna kaptimpas Programas
Educativuskunam yuyananku kikinkupa simiyuq kasqankuta, historiayuq,
yachayniyuq, imapas allin utaq mana llin kasqan riqsikuyiniyuq.

Chaymantapas yunka comunidadkunam educación superior
institucionkunawan hinallataq universidadkunawan rimanakuyta
atinmanku, hatun yachaykunata chaskikunankupaq, yachayninkunata
hinallataq yuyayninta respetaspa.

**CHAYNA KAPTINQA,
ESTADUM
EDUCACIONTA
QUNAN,
YACHAYNINKU
HINALLATAQ
YUYAYNINKU
IMAYNA
KASQANMAN HINA**

Estadumeducaciontanativorunakunaman apanan, maypiña tarikuptinkupas, ichaqa chay programakunam ruwasqa kananku simi rimasqakuman hina, chayaninku imayna kasqankuman hina. Yachachikunam castellanuta rimananku hinallataq comunerupa rimasqan simita hinallataqmi yachayninkunata riqsinanku. Chaymantapas chay programakunaqa manam pitapas qipaman churanmanchu razan rayku nitaq imaraykupas.

Sapaqmi kananku yunka comunerukunapaq, yachachiykuna hinallataq mana unqusqa kayninku qawariy

85

Indígena, yunka runa utaq yunka comunero kasqanku kikinku riqsikuqkunam derechuyukanku, escuelapi kikinkupa siminkupi yachachisqa kanankupaq hinallataq yachayninku imayna kasqanman hina. Chaynallataqmi derechuyukanku medicina naturalwan, ñawpa yachayninkunawanpas ham-pikunankupaq hinallataq lliw saludninmanta qawachikunankupaq.

Llamkayniyuq kayman hinallataq seguridad socialniyuq kayman derecho

Estadum hatun kamachikuykunata puririchinan, yunka comunerukuna llamkayniyuq kanankupaq, imayna kawsakuyninku hinallataq muyuriqninku imayna kasqanman hina:

- Contratukunaqa manam runa kayninta usuchinmanchu.
- Contratukunam chaninchachinan, llamkapakuypi llapallan derechunkunata.
- Inspektorkunam llamkaykunata qatipanku, contratupa nisqanmanta mana aswan achkata comunerukunata llamkachinankupaq. (Llapallan yunka comunerokunam Ministerio de Trabajo autoridadta mañakunmanku inspeccionta ruwanankupaq).
- Estadum politicakunata puririchinan, llamkaqkuna yachayninkuta quntachispa profesional kanankupaq hinallataqmi artesaniata yanapanan, industria comunitariata, huk ruwaykunatapas, muyuriqninkupi paykunapaq imapas allin kaqta hapispanku.
- Chaykunawan kuskatam seguridad socialta hinallataq saludta qunanku.

Politicapi participanapaq derechunku

Llapallan comunerukunam derechuyuq kanku politicapi participanankupaq. Kaykunam derechunku:

- Votanapaq derechunku.
- Derechuyuqmi kanku Estadupa ruwayninkunapi participanankupaq, chaypaqmi munasqankuman hina akllananku paykunapa sutimpi rimariqkunata.
- Derechuyuqmi kanku elegisqa kanankupaq, hukkunawan chay hinalla.
- Derechuyuqmi kanku funciones publicasman aypanankupaq, hukkunawan chay hinalla.

Chaymantapas, elecciones municipales utaq regionales kaptinmi, listapi sapa pachak candidatukunamantam chunka pichqayuqllapas yunka comunerukuna kananku inscribikunankupaq. Chaynatam kamachikun “Ley de Elecciones Municipales N° 26884 hinallataq Ley de Elecciones Regionales N° 27683”. Chaynatam waqaychanku-sapakama yunka comunerupa hinallataq llaqtapa- participanankupaq derechunkuta.

3.3 Yunka comunidadkunapa derechunkuna

Constitucionpi, pusaq chunka isqunniyuq artículum riqsichiwanichik, yunka comunidadkuna personería legalniyuq kasqankuta, chaymi-yunka comunerokunamanta utaq yunka comnerakunamanta- sapaq derechuyuq kasqan. Huknin derechunmi yunka comunidad kasqan riqsichikuy, hukninmi kawsakunampaq derechun, mana usuchisqa kanankupaq.

Kay derechunkunata Estadumanta mañakunampaqmi, sapa comunidad akllanan paypa sutimpi rimariqta, kustumrinman hina, kikinpa dirichunman hinataq.

Llaqta kaynimpi yunka comunidadpa derechunkuna

Tantiyasqanman hina kaykunata ruwanampaqmi derechun kan: Desarrollo económico aypanampaq imayna llamkanampaq hinallataq llaqtapa allinninta maskanampaq-yachayninku, yuyayninku-huntachinampaqpas. Derechuntaqmi desarrollo maskaypi Estado yanapanampaq, costumbrinkuna imayna kasqanman hina hinallataq yunka comunidad, imakuna aypay munasqankuman hina; chaymi tupanakun Consejos Regionalispi participanankupaq derechunkuwan.

Chaypaqmi ancha allin kanman, yunka comunidadpa-allin willasqa Consulta Previa ruwanapaq derechun-chaninchasqa kaptin. Chaynapim comunidadman tupaqta -Gobierno utaq privadukunapas-imatapas ruwayta munaptinku, ñawpaqta rimanakunankupuni.

Yunka comunidatkunam drechuyuy kanku allpanku controlanankupaq, chaytam estado respetanan comunidatkunapa kawsakuynin kasqanku rayku. Chaymi pipas comunidatkunata allpankumanta asuchinmanchu, chaymantapas paykunapa makinkupim allpankupi kaq purun uywakuna, sacha sachakuna, pastukuna, qurakuna, tukuy ima. Derechunkutaqmi allpankupi allinninkupaq llamkaykuna puririchiy ichaqa chaykunam comunidadpa uyasqankuna kananku.

Kikinkupa jurisdiccionniyuq kanankupaqmi derechunku kan

Llapallan yunka comunerukuna, yunka comunerakuna hinallataq yunka comunidatkunam derechuyuy kanku-comunidadmanta qawa runakunawan, derecho comunalwan mana tupaq sasachakuypi kaptinku-Estaduta mañakunankupaq chay sasachakuyta allichanampaq. Ichaqa huk sasachakuy justiciankuwan tupaptinqa, comunidad ukullapim allichasqa kanan, yachayninkuman hina, yunka comunidadpi derecho comunal imayna kasqanman hina.

Llapallan yunka comunerukuna hinallataq llapallan yunka comunidadkunam kamachisqa kanku, kikinkupa jurisdicciónninkunata respetanankupaq, chaymi rikurin Constituciónpi pachak tawachunka isqunniyuq articulupi, hinallataqmi chayta Estadupi llaqan kamachikuqninkunapas riqsinku.

Yunka comunidadkunapi autoridadkunatam riqsikun,

Constituciónpi pachak tawachunka isqunniyuq artículo, jurisdicciónnimpi Derecho Comunal imayna kasqanman hina sasachakykunata allichanampaq. Hinallataqmi yunka comunidadkuna, yunka comunerukuna derechuyaq kanku Justicia Interculturalman aypanankupaq. Chay Justicia Interculturaltam ruwanku Estadupi kamachikuqkuna ichaqa comunidadpa yachayninkuna hinallataq yuyaynin imayna kasqanman hina.

Constituciónpi riqsisqa kay

Perú suyunchik Constituciónpi pusaq chunka isqunniyuq articulupim yunka comunidadkunata riqsikun persona jurídicas kasqankuta. Chaynapim yunka comunidadpa derechunkuna kan, Leypa riqsikusqan.

KIKINKU RIQSICHIKUYNINKU DERECHO

Yunka comunidadmi munasqanman hina, kikin yunka comunidad kasqanta riqsikun. Chaymi comunidad pi kasqan riqsichiy

91

KUMUNIDADPI KAWSAKUNAPAQ DERECHO

Manayá sapakama indigenallachu utaq comunerullachu kawsakuyniyuq kanku; comunidadpas kawsanmi, chaymi Estado waqaychanan, yachayninkunata respetaspan, autoridadninkunata, allpankuta hinallataq munayninkuta. Chaymi yunka comunidadqa libre kawsakunapaq derechuyuq, hawkalla kawsakunampaq, hukniraqllaqtakuna kasqankuman hina. Manam pipas comunidadkunapi runakunata ñakarichinmanchu, wañuchinmanchu nitaq mana munachkaqta apanamankuchu. Huk niraq sapaq llaqta kaspankum identidadniyuq kanku, yachayniyuq, kikinkupa culturayuy ima. Manam propagandawan maskanachu chiqninakuyta nitaq pitapas usuchiya

KUSTUMRIN, ÑAWPA YACHAYNINKUNA WAQYCHASQA KANAMPAQ DERECHO

Estadum yanapakunan yunka comunidadkuna custumbrinkunata, ñawpa yachayninkunata, kunan pacha yachayninkutapas waqaychanankupa: Ñawpa llaqtakuna ruwasqankuta, takikunata, artesaniakunata, willanakuykunata ima. Sayachipunankum, mana uyachkaptinku, pipas yachayninkunata hapisqanmnata. Chay kaqninkuna, mana uyachkaptinku qawa suyukunaman apasqa kaptinkuqa, derechunkum kan musuqmanta suyunchikman kutichimunankupaq

HONORNIYUQ KAYMAN DERECHO

Yunka comunidad hinallataq llapallan yunka comunerukunam derechuyuk kanku honorniyuq kanankupa, chaymi mana pipas paykunamanta rimakunmankuchu, uyampipas periodicukunapipas. Yunka comunidadpam derechun Poder Judicialta mañakunampaq, ofensata sayachinampaq hinaspa indemnizacionta chaskikunampaq. Kay derechun riqsisiqua Tribunal Constitucionalpi, sentencia N°046–2007-PA/TC ukupi

Hinallataqmi, kapunku huk allin derechunkuna:

Libre determinacionniyuq kanankupaq derecho

Yunka comunidadkunam derechuyuw kanku munayninkuman hina imatapas ruwanankupaq. Chayna kaptimpas yunka comunidadkunaqa manam Estadupa kamachikuyninkunamanta qawapichu kanku, peruano yunka comunidadkuna kasqanku rayku, peruano yunka comunerukuna kasqanku rayku.

Autodeterminación kaptinmi, yunka comunidadkuna munasqankuman hina maskanku desarrulluta, kaqniyuq kanankupaq, llaqtapa allinnimpaq, aswan yachayniyuq kanankupaq.

Huknin derechunmi autonomía hinallataq autogobierno, chayman hina comunidadpa kawsakuyninta qawarinankupaq, allpankuta qawarinanmkupaqpas.

Hinallataqmi yunka comunidadkuna kikinkupa derecho comunalninyuw kanku, yachayninku imayna kasqanman hina.

Organizakunapaq derecho

Chayman hinam yunka comunidadkuna kaykunata ruwanmanku:

- Organizakunmankum-Estado autoridadkunamanta nitaq pimentapas-kamachikuyta mana chaskispalla.
- Paykunam tantiyananku comunal llamkaykuna imayna kananta.
- Paykunam tantiyananku imayna allpankupi llamkayta, ima ruwaytapas

Desarrollo aypaypi yanapasqa kanankupaq derechunku, cosmovisionninta chaninchachispa

Estadum proyectukunawan yunka comunidadkunata yanapanan, desarrollo aypanankupaq, chaytam ruwanan -paykuna imayna kawsakuyninkuta qawarisqankuman hina-imayna ruwayninkuna, custumbrinkuna kasqanman hianataq. Chaymantapas Estadum respetanan imayna yunka comunidadkuna pacha muyuriqninku qawarisqankuta, tukuy ima kaqkuna allinlla kanankupaq, mana qanrachasqa, mana tukuchisqa kanankupaq ima.

Consejos regionalispi participanankupaq derechunku

Yunka comunidadkunam derechuyuk kanku-Gobierno regional consejupi hinallataq municipal consejukunapi-paykunapa sutimpi rimariqkuna kanampaq.

Elecciones regionales hinallataq municipales ruwanapaq Ley kamachikusqanman hinaqa, cosejo regionalpaq hinallataq municipalpaq candidato listapim, sapa pachak candidatukunamanta chunka pichqayuqllapas yunka comunerukuna kananku.

Allin willasqa, Consulta Previa ruwanankupaq derechunku

Yunka comunidad llaqtakunapa hatun derechunkum kay, chaymi Estado kamachisqa kachkan kaykuna ruwanampaq:

Estado utaq privadukuna, indígena llaqtapa allpamipi imatapas ruwayta munaptinkuqa, ñawpaqtam tapukunankupuni, comunidad umanchaqqunaman ima ruway munasqankumanata chuyata willakuspa.

Chay tapukuytam ruwana, manaraq huk norma uyasqa kachkaptin, manaraq desarrollakunapaq proyectukuna qallarichkaptin, nitaq llaqtaman chayaq ima ruwaypas qallarichkaptin.

Imakunataq chay ruwaykuna kanman: Carretera, hidroelectricapaq represa, pacha muyuriqninchikmanta imapas urqunapaq proyectukuna, imapas yunka comunidadpa allpampi ruwasqa.

Chaymi comunidadpi kamachikuqkuna, yunka comunidadkuna hinallataq yunka comunerukuna allintapuni qawarinanku, huk autoridad utaq pipas-llaqtaman chayaqta- imatapas ruwayta munaptinku; chaymi kanman huk negocio, llamkaykunaman qullqi churay, proyectukuna utaq imapas llaqtaman chayaq ruwaykuna. Imatapas ruwayta munaspaga, ñawpaqtam tapukunanku, Consulta Previata ruwananku, llapallan comunerukunam allin willasqa kananku imamanta consulta kasqanta, chaynapi yuyaymanakuspa rimarinankupaq.

Allpamanta controlanankupaq derechunku

Llapallan yunka comunidadkunam derechuyuy kanku allpayuy kanankupaq hinallataq chay allpata controlanankupaq. Munasqanman hinam comunidadqa, allpampi tukuy niraq llamkaykunata ruwanman. Comunidad allpawan imatapas ruwayta munaspaga, llapallan comunidadmi rimarinan, ñawpa yachayninku, ruwayninku imayna kasqanman hina.

Comunidad allpapa waqtankunapim tarikun “hábitat útil” nisqa, chaymantam wiñaymanta pacha tukuy imata urqunku hinallataq huk

ruwaykunapi kanku allin kawsanankupaq, chaymi kanman purun uywakuna hapiy, challway, ima.

Yunka comunidadmi derechuyaq kan, comunidad allpapi puriqkunata controlanankupaq hinallataq tukuy ima ruwaykunata.

Kay derechukunam riqsisqa kanku Tribunal Constitucionalpi, sentencia N° 1126-2011-HC-TC” ukupi.

Yunka comunidadpa allpanwan tupaq, Estadupa kamachikuynin. Comunidadkunapa allpankunam kawsakunankupaq derechunkuta qispichin

Estadupa kamachikuyninmi kaykuna ruway:

- Indígena llaqtapa allpanmi qispichin, runakunapa, yunka comunaidadkunapa kawsakuyninkuta. Comunidadpa allpanmi huklla, comunidadpa kawsakuyninwan.
- Corte Interamericana de Derechos Humanosmi kaynata rimariykun: Indígena llaqtapa wiñay allpan violasqa kaptinqa, yunka comunerukunapa kawsakuyninkum violasqa kanku. Chay allpapim kawsakunku, yachayninkuman hina tukuy imata ruwanku, quñunakunku ima. Comunidadpaqa allpanmi kawsakuynin, pacha mama rurusqanwanmi kawsanku.
- Estadum riqsikunan chay llaqtakunapa allpanku paykunapa kasqanta, wiñaymanta pacha makinkupi kasqan rayku, Legal titulunku mana kaptimpas, mana registrasqa kaptimpas.

Prohibicionmi kan allpankumanta mana asuchinapaq

Indígena llaqtakunam allpamkuwan huklla hina kanku, chaymi huk allpakunaman mana asuchichwanchu. Sinchi sasachakuy kaptillanmi allpankumanta asuchisqa kanmanku, ichaqa qawarinam musuq allpapi allinlla kanankuta.

Chayna kaptimpas, Convenio 169 qillqaq suyukunam, mana allinta yuyaymankuspa desplazamiento kananta uyarqunku:

“Sasachakuy pachapi kaspaqa, allinmi kanman chay llaqtakuna huk allpakunaman apay, ichaqa paykunam tantiyaqankuman hina asuyta uyananku. Mana uyaptinkuqa, chay llaqtakunam allpankumanta asuchisqa kanmanku, suyunkupi Ley kamachikuptillan. Chaypaqmi llaqta tapukuy kanman, comunidadkunapa sutimpi rimariqkuna kaptin”.

Pacha muyuriqnimpi kaqkunata hapinankupaq derechunku

Yunka comunidadkunam derechuyuy kanku pacha muyuriqnimpi tukuy ima kaqta administranankupaq: Sacha sachakuna, yaku, tarpuykuna ima. Manam pipas chaykunata hapínmanchu, comunidad mana uyaptinqa. Manataqmi pipas pacha muyuriqninkuta qanrachanmankuchu, nitaq kikin comunidadpas.

97

Allpawan tupaq pacha muyuriqnimpi tukuy ima kaqkuna

Indígena llaqtapa allpanmi paqarichin yakuta, sacha sachakunata, tukuy ima kawsaqta hinallataq mineralkunata. Tukuy chaykunatam Estado waqaychanan, mana comunero kaq runakuna, nitaq empresakunapas munasqankuman hina hapinankupaq, imatapas ruwayta munaspaqa, ñawpaqtam Consulta Previata ruwananku, ima ruway munasqankumanta chuyata willakuspa.

Consulta previa kasqan qawa, pacha muyuriqi kaqkunatam urquna mana tukuchispalla hinallataqmi indígena llaqtakunapaq beneficio kanan.

Allpankupi tukuy ima kaqkuna urqusqa kaptinmi, chaymanta beneficio chaskikunankupaqmi derechuyukanku

Estado utaq pipas comunidad allpamanta tukuy imata urquptinkum, paykuna derechuyukanku qullqi chaskikunankupaq utaq huk niraq beneficiutapas.

Allpankumanta imatapas urqunapaqmi, ñawpaqta comunidad uyanan. Chay derechutam Tribunal Constitucional riqsikun, sentencia 22-2009-PI/TC ukupi.

Kikinkupa sasachakuyninkuta allichanankupaq derechunku

Yunka comunidadmi derechuyuk, comunidadpi sasachakuykunata allichanampaq, costumbrin imayna kasqanman hina, kikinpa autoridadninkunawan.

98

Comunidad arí nisqanta utaq manam nisqantapas, formal autoridadkunam uyananku.

Justicia Indígena hinallataq Justicia Intercultural kallpanchachinankupaq derechunku

Yunka comunero pura sasachakuiypi kaptinkuqa, estadum uyanan kikinku pura allichakunankupaq, wiñaymanta pacha imayna yachayninku kasqanman hina (chaymi riqsisqa Derecho Indígena hina, Jurisdicción Indígena Plena utaq Derecho Propio).

Chayna allichakuy mana atikuptinqa, Estado autopridadkunam hinallataq judicial autoridadkunam chay sasachakuykunata allichananku. Chaytam ruwananku comunidadpa costumbrinkunata, yachayninkunata qawarispas, chaypaqmi qatipananku comunidadkunapa imayna yuyayninku kasqanta.

Nativo runata sancionanapaqmi, imayna yuyaynin, imayna yachayninkuna kasqanta qawarina.

3.4 Yunka comunerupa hinallataq yunka comunidadpa kamachikuyninkuna

Denuncia churanapaq kamachikuy, derechunkuna chaninchasqa kanankupaq

Yunka comunero hinallataq yunka comunidadmi kamachisqa kanku- policiaman utaq fiscaliaman denunciata churanankupaq- pipas runamasin usuchisqanmanta, yunka comunidadpi mana sancionasqa kaptin. Chaynallataqmi kamachisqa kanku denunciata churanankupaq, autoridadkuna abusuta ruwaptinku, Leypa kamachikusqanta mana uyarispa.

Llapallan yunka comunerukunam kamachisqa kanku, Perú suyupa Constitucioninta cumplinankupaq hinallataq cumplichinankupaq, chaynapim kallpanchachinqaku Perú suyunchikpi Ordenamiento juridikuta. Chayna kaptinmi suyunchikpaq imapas allin kaq kallpanchakunqataq. Chaytam kamachikun Constitucionpi kimsa chunka pusaqniyu articulo.

Llapallan yunka comunero hinallataq yunka comunidadkunam kamachisqakanku, kikinkupaderechunkutachaninchachinankupaq hinallataq yunka comunero masinkunapatapas. Paykunatam sayapakunanku Perú Estadupa autoridadninkunapa ñawpaqniimpi hinallataq qawa suyukuna justiciapiipas.

Willakuy maskanapaq kamachikuyninku

Yunka comunero hinallataq yunka comunidadmi kamachisqa kanku, Estado imayna llamkasqanmanta, willakuykuna maskanankupaq

Yunka comunero hinallataq yunka comunidadmi kamachisqa kanku, derechunkunamanta, kamachikuyninkumantapas, willakuykunata maskanankupaq

Chaypaqmi asuykunmanku Poder Judicialman, Ministerio Publikuman, Defensa Publicaman, Policiaman, hukkunamampas, imapas mana chuya kaptin tapukunankupaq

Estadupa kama- chikuqninkunata respetanankupa- qmi kamachisqa kanku

Comunero, nativo hinallataq yunka comunidadmi kama-
chisqa kanku, Estadupa kamachikuqninkunata respta-
nankupaq

Respetayqa kamachikuqninkunapa niwasqanchikta uyariymi,
paykunawan rimariykuy

Yunka comunerukunapas, Estadupa kamachikuqninku-
namantam respetuta mañakunanku

Hatun ruwaykunapi, delimitación de funciones kanampaq, kamachikuy

Casu kaptinqa yunka comunidadkunam allpankupi uyananku
Estado autoridadkunata. Paykunam kanmanku agentes
municipaleskuna utaq teniente gobernadurkuna

Chayna kaptinqa, yunka comunidadkunam chuyata rakinanku,
Estado autoridadkunapa kamachikuyninkuta, Indígena
autoridadkunapa kamachikuyninkumanta

Chaywanmi kallpanchachinchik indígena organizacionta
hinallataq Estadupi llamkaqkunata ruwayninkunapi
yanapanchik

YAPAYNINKUNA

101

IMANINANMI KAYPI TARISQANCHIK TERMINUKUNA

Allinpunin kay terminukuna ima ninanku yachay, mana pantanapaq.

Constitución Política del Perú:

Peruano Estadupa aswan hatun kamachikuyninmi hinallataqmi riqsichiwanchik Yunka comunidadkunapa derechunkunata.

Pitapas qipaman churay, usuchiy:

102

Chaymi runakuna runamasinkuta usuchiptinku, mana allin kanankuta munaptinku, waqtaman churaptinku; may llaqtamanta kasqankuta qawaykuspanku, ima religionniyuq, warmi, qari, imay colorniyuq kasqanman hinataq.

Derecho Intercultural:

Estadum intercultural yuyayniyuq, yunka comunerukunapa sasachakuyninkuta allichanan, Estadupa derecho Leyninku nisqanman hina, ichaqa qawarinantaqmi indígena llaqtakunapa yachayninkunata. Chaynapim justicia aswan allin kanqa.

Derechupa rakisqa ruwayninkuna

Derecho Civil: Chaymi llaqta runakunapa derechunkunata chaninchachin. Manu kaqkuna qullqinkuta kutichikunankupaq, derechunkuta pipas dañuta ruwaptin sayachipunampaq derechunku utaq kaqniyuq kanankupaq derechunku

Ayllukunapaq derecho: Chaymi qawarinin ayllu ukupi derechunkunata hinallataq kamachikuyninkunata. Chayqa chay wawakuna uyway, warmi qari casarakuqkuna allinlla kanankuta utaq warmi qari warmakuna reconocisqa kananku

Derecho Administrativo: Chaymi Estado oficinakunapi tukuy niraq tramitikuna ruwanapaq, Poder Judicialpi tramitikonamanta sapaq kaqkunata

Derechupa rakisqa ruwayninkuna

Llamkaykunapaq derecho: Llamkaykunapi imayna rimanakuykuna kasqantam qawarin, qillqasqa utaq rimanakusqalla contrato kaptin; llamkapakuq- qullqita pagaspa- llamkanampaq qayakuqwan

Derecho Penal: Chaymi qawarin delitukunata hinallataq faltakunata. (Kay qillqa rakipi qaway ima delito hinallataq falta kasqanta)

Derecho Constitucional: Llapallan runakunapa aswan hatun derechunkunatam qawarinin: Kawsakuy, libre kay utaq runa kayninchik chaninchasqa kanan

Derecho Penal

Derecho penal: Chaymi qawarin delitukunata hinallataq faltakunata

Delito: Pipas runamasinta hatun dañuta ruwaptinmi, mana chayna kanampaqmi Estado harkakunan. Dañu ruwasqaña kaptinqa juez penalmi sancionta churanan, dañu ruwaq carcilpi wichqasqa kanampaq

Falta: Faltapas dañu ruwaymi, ichaqa mana anchatachu. Chaymantapas Estadum sancionta churan, delito sancionmanta aswan pisillata

Denuncia penal

Denuncia churay: Delitumanta utaq faltamanta denuncia churaymi, chiqaqpi imayna kasqanta qatipanapaq, chaymanta quchayuq kaqta condenanapaq, dañu ruwasqanmanta sayachinampaq. Denunciatam churana policiapi utaq fiscalia, qillqapi utaq rimaspallapas. Hinap-tinmi paykuna investigacionta ruwanqaku

Denuncia churaq: Delito utaq falta kaptinmi, kikin dañasqa kaqmi denunciata churanman utaq hukkunapas. Chaymi pipas delito ruwasqa kasqanmanta yachaspaqa, kamachisqam kanchik autoridadkunaman denuncia churanapaq

Denunciasqa kaq: Ichapas delito ruwaqmi. Paymi tumpasqa acusado, utaq imputado. Fis-caliapa makimpiña kaptinqa tumpasqatam in-culpado nina

Demanda churay

Demanda churay: Qillqasqa documento Poder Judicialman chyachiymi, mana penal kaq sasachakuykunamanta rimarinampaq, chaymi kanman mana huk contrato riqsikuy, dañu ruway ima. Chay demandatam churana juzgados civilispi, constitucionalispi, laboralispi, mana penal kaq hukkunapipas

Demanda churaq: Demanda civil churaqmi utaq mana penal kaq huk niraq demandata

Demandasqa kaq: Civil huchamanta tumpasqa kaqmi, contrato mana casusqanmanta, pitapas dañu ruwasqanmanta ima

MODELOS DE DOCUMENTOS

107

MODELOS DE DOCUMENTOS

Qatimuqninmanmi wakin “modelos de documentos” nisqakuna rikuchisqa kan, chaykunam atikunman riqsichiyta kamachikuqkunapa hayllampi mañakuy dirichun waqaychayta utaq riqsichiy mañakuyta utaq willakuyta.

Iskaynin ñawpaqqaqkunam, “Demanda de Hábeas Corpus (Modelo N° 1) y Solicitud de Garantías (Modelo N° 2)” nisqakuna abugadupa umachayninta utaq qillqanta manan nisistakunchu.

Qatinqinkuna, “Modelo N° 3” niqamanta qallarispa nisisitanmi abugadupa qillqanta, chaymi kay mudilukunaqa “referencial” nisqalla, aswanqa sapa kasu “concreto” nisqapaq abugadum “diseño” nisqata ruwanan.

“MODELO 1”

“DEMANDA DE HÁBEAS CORPUS”

QILLQA TAPARA : (Ruyaqlata Saqina)

QILLQA : 01

SUMILLA : “Demanda de Hábeas Corpus”

MUUN JUEZ SUWIMKA SUKAGTINU

JOSE ESPINURA DANTE, DNI maypi tiyanan
....., MAURICIO FELICES TAYAURI taytapa rantimpi
qamta yupaychaspay nin:

i. Mañapasqapa sutin, maypi tiyananpas

CORONEL DE LA POLICÍA JUAN VELIT SORIAS, paymi willachisqa kanqa
“dependencia policial” nisqapi, “Calle Doza N° 274” nisqapi (qispichisqa
dirichun sarutaq runa).

ii. Mañakuy (petitorio)

Churanim “demanda de hábeas corpus” nisqata, Mauricio Felices Tayauripa
qispichisqa dirichun atipasqa kasqanmanta, willachasqa pulisyam harkasqa
“arbitrariamente”.

iii. Atipasqa “derecho constitucional” nisqa

“Constitución Política del Perú” nisqapa ukunpim kachkan isqay “artículo”,
isqay chunka tawayuq “inciso”, “literal f” nisqa, chaypin tarikun atipasqa
dirichu.

iv. Mañakusqapa tiqsinkuna

1. Mañakuqmi ruwan tayta Mauricio Felices Tayauripa rantinpi
riqsinakusqan kaptin.
2. “Afectado” nisqam huñunakuypi tarikurqa, chaypin pulisya harkarqa
hinaspa aparqa “instalaciones policiales” nisqaman, mana “DNI” makinpi
kaptin, isqay punchawtaraq chinkarachisqan rayku.

3. Pulisyam nin manam tinkisqachu “RENIEC” nisqawan, chayn raykum mana atinmanchu “afectado” nisqata qispichiya. Ninkutaqmi manam harkasqachu kachkan, aswanqa taripasqallam kachkan, ichaqa huk simanañam Mauricio Felices mana llusqsimuyta atinchu “instalaciones policiales” nisqamanta.

4. Manam kanchu “orden judicial” nisqa, nitaq “flagrante delito” nisqapas chiqapchaspa Mauricio Felicespa qispisqa kaynin qichunampaq, chaymi “necesario Poder Judicial” chay pachalla kamachikunan qispisqa kananta.

v. Dirichupa Tiqsinkuna

Kay mañakuytam mihunani (sustento) “Constitución Política” nisqapa ukunpi, iskay “artículo”, iskay chunka tawayuq “inciso”, “literal f” nisqapi.

vi. Mañakuypa chanin

Munasqampa kayninman hinaqa manan qullqimpi aykayaynin atikunchu.

vii. Qatinalla ñan (vía procedimental)

“Código procesal constitucional” nisqapi ñawpachasqa akllasqa ñan (vía especial).

viii. “Medios probatorios” nisqa

1. Mañakuqpa “DNI” nisqapa yachapan (copia)
2. Chayachikuqpa “DNI” nisqapa ñawpaq yachapankuna.

Yapayninkuna (anexos)

- 1-A. Mañakuqpa “DNI” nisqapa yachapan (copia)
- 1-B. Chayachikuqpa “DNI” nisqapa ñawpaq yachapankuna.

QAWACHISQA RAYKU

Qantam mañakuyki chaskiykunaykipaq “trámite” nisqaman yaykunampaq kay mañakuyta (demanda).

Llaqta, tawapunchaw “febrero” killa, iskay waranqa chunka tawayuq wata

“MODELO 2”

“GARANTIAS PERSONALES” NISQA MAÑAKUY (SOLICITUD)

TAYTAKUNA

Kamachina (Gobernación de)

MAÑAKUQPA “DATOS” NISQAKUNA (DATOS DEL SOLICITANTE)

SUTINKUNA, “APELLIDOS” NISQAKUNAPAS

.....
“NACIONALIDAD” NISQA: Piruwanu

KIKINCHAQ “DOCUMENTO”: (DNI)

TIYANAN.....

Wasinman chayanapaq “referencia” nisqa.

WATAN.....

RUWAYNIN.....

MAYPI LLAMKANAN:

WILLACHISQAPA (KUNA) “DATOS” NISQANKUNA

SUTIN (KUNA), APELLIDOS” NISQAKUNAPAS:

.....
TIYANAN (KUNA):

WATAN (KUNA) (Asuykachisqallata)

.....
MAYPI LLAMKANANKUNA (Riqsisqa kaptin):

“GARANTIAS” NISQA MAÑAKUYPA RAYKUN

Ñuqata hayuwaspanmi willachasqan ruwamun qatiqlata wañuchiy manchachikuyta, tarinitaqmi wasiyta tuta muyuchkaqta. Iskay kutitam

maqawan mana ima yuyanchaywan, hinaspa qaparin ñuqamanta ayñikuwanampaq. Willachasqam nin, ñawpas ñuqa imantapas qichusqani, chayqa lliwninpas yanqam, manan yuyanichu willachasqawan imamantapas maqanakusqayta. Ichaqa llapan kasupi willachasqapa manam kanchu ima dirichumpas kiriwanampaq nitaqmi wañuchiywan manchachiwanampaqpas, chay raykum hamuni kamachikuqman (Gobernación) mañakuq “garantías personales” nisqata quwanampaq, arí manchakunin kawsakuyniymenta.

Mañakunin kamachiqta apusinpa ruwanan qusqanman hina ruwanampaq, hinaspa chay qawaq kamachikuqkunaman yachayta qumunanku kay nisyu manchachikuynin ñuqapa “integridad física” nisqamanta, kawsakuyninmantapas.

NINIM “BAJO JURAMENTO” MANAM ÑUQAPA KANCHU CHAY “PROCESO JUDICIAL EN TRAMITE (CIVIL O PENAL)” NISQAKUNA TINKISQA “GARANTIAS” MAÑAKUYWAN.

MAÑAKUQPA QILLQAN

Qatichimunqa “DNI” nisqapa yachapanta

“fecha”

“MODELO 3”

KIRISQAKUNAMANTA WILLAKUY

“SEÑOR FISCAL PROVINCIAL DE TURNO”

CAMILO JUAN ESTABLE CASTILLO kikinchasqa DNI 012345678, chiqap tiyanan “Av. Los Caifanes 311, Distrito de El Laureado, Deoartamento de Amazonas” nisqapi, “procesal” nisqan tiyanan “Castilla 1713 “ qamta yupaychaspa, nini:

Ima, KIRICHASQAMANTA WILLAKUYTA churamuni Armagedón Lostanau Paz taytapa hayumpi, mañakunitaqmi kutichiqnin taripayta qallarinenta, ukqayllata fiskaliya “denuncia penal” nisqata furmalizanampaq “Poder Judicial” nisqapa hayllampi, maqakuqpa hayumpi, kay qatimuqnin tiqsikunawan:

1. Ruwasqakuna (hechos)

- 1.1 Isakay chunka tawayuq punchaw, diciembre killapi, iskay waranqa chunka kimsayuq watapi, tarikurqani navidad huñunakuypi aylluyway “Restaurante Feria, sito en Av. Los Caifanes 313” nisqapi. Huknin hanparapim (mesa) tarikurqa “licor” nisqata upiyaspa willachasqa Armagedón Lostanau Paz.
- 1.2 Inti chinkay pacham (suqta huras pacha – 6:00 pm) karqa ñuqa ispakunamanta (baño) llusqsimuptiyimi willachasqa runam qallaykurqa kamiwayta mana imamanta (mana ima yuyanchaywan). Hinallataqmi aylluypas niwan mamaytawan, warmi churiytawanmi maqasqa (huchallikusqa mana yupaychaspan).
- 1.3 Willachasqatam riklamarqani aktitudninmanta, hiqutarqanitaqmi panpachayta mañakunampaq, ichaqa hayunmi (contrario) mañasqayman Armagedón Lostanau Paz, hinaspa huk “botella” “cerveza” huntayuyta umaypi pakirurqa, chaymi hina pachapi panpaman ankallarqani yuyayniy chinkasqa (desmayado).
- 1.4 Aylluykuna (warmiy, wami churiy, aqiy, ipaykunapas) willawanku, mana yuyayniyuq panpapi kanaykama, willachasqa runa achka kuti umaypi,

rikraypi haytapawasqa, riqsisqankuna yaykumuspan aylluykunapiwan sayachinankama.

- 1.5 Aylluymi atisqa willamuyta Jacinto Jaramillo “Técnico de la Policía” nisqaman “restaurante” ichpallapitrikusqahinaptin. Paysiwillachakusqata manaña tarimusqañachu, ichaqa “mozos del restaurante” nisqakunapa rimariyninwansi atikusqa kikin chayta willachasqa runata.
- 1.6 Ñakaranim umaypi, wirpuypi nisyu kirikunawan, imaynam kay willakuyman qatichimusqay “documentos médicos” nisqakuna chiqapchasqanman hina.

2. “FUNDAMENTOS LEGALES” NISQAKUNA

“Artículo 121 del Código Penal y artículo 2° de la ley 26682” nisqakuna.

3. “MEDIOS PROBATORIOS” NISQAKUNA

- 3.1 “Declaración Testimonial de Roberto Esmiter Lujan, mozo del Restauranta Feria” nisqa, paytam qayachina kanqa tiyanan “Av. Los Caifanes 313, Distrito de El Laureado.
- 3.2 “Declaración Testimonial” nisqa mamaypa Yessica Castillo Zea, paymanmi willamuna kanqa “Av. 3 de Enero, Distrito de El Laureado” nisqapi.
- 3.3 “Declaración Testimonial” nisqa warmi churiypa Frida Estable Goncalves, paymanmi willachimuna kanqa “Av. Los Caifanes 313, Distrito de El Laureado”.
- 3.4 “Examen Médico N° 231-013-13 del 24 de diciembre de 2013” nisqa.
- 3.5 “Examen Médico N° 399-021-13 del 28 de diciembre de 2013” nisqa.
- 3.6 “Diagnóstico y recetas de los días 24 y 30 de diciembre” nisqapas.

CHAYCHIKA RAYKU:

Tayta fiskal mañakunim taripay ruwanaykita apusinpa kamachikusqanta, hinaspa “Poder Judicial” nisqapa hayllampi willakamuna (denunciar) maqawaqniyta.

ABOGADO

WILLAKUQ

“MODELO 4”

Escrito: N° 01

SUMILLA: MAÑAKUNI “MEDIDA
CAUTELAR DE PROTECCIÓN INMEDIATA
DE VIOLENCIA FAMILIAR” NISQATA.

TAYTA “JUEZ MIXTO” NISQA

OLINDA ZENDA HERMOSA, kikinchasqa “DNI N° 07877543, tiyanan
....., qamta yupaychaspaymi nini:

I. MAÑAKUY (PETITORIO):

Ima, amuni apachinaykiman (despacho), mañakunay rayku “MEDIDA CAUTELAR DE PROTECCIÓN INMEDIATA DE RETIRO DEL AGRESOR DE MI DOMICILIO, IMPEDIMENTO DE TODO TIPO DE ACOSO A LA RRECURRENTE VICTIMA” nisqata, sullka warmi wawaypa taytampa hayumpi, tayta ROGELIO PALACIOS KURT paypa tiyananmi
....., hinalla “violencia física y psicológica” nisqa kaptinmi ñuqapa, warmi warmaypa hayumpi, qatimuqnin tiqsikuna rayku.

II. RUWASQKUNA (HECHOS)

1. Willachasqam tiyaqmasiy iniru killa, iskay waranqa isqun niyuq watamantapacha, warmiwarmayku Karenpaqarisqan kapakmantapacha (precisamente). Kuska tiyayniyku qallarisqan mantapacham kawsaq nishu atipakuywan ñuqaman, chayman warmi churintawan winaspan, uchuy wawacha killayuqkunallaraq kachkaptin.
Willachasqam sapakuti “alcohol” nisqata upyaspan qarillaman sayapakuyninta, sarutakuq hina kayninta yapayapamanta puquchirqa, sapa kutilla (constantemente) rimayninwan kamiwan qacha rimaykunawan (simikunawan), chaymi nishusuta aypawan.
2. Achka wata allquchanakuymanta, achka kuti pulisyapa hayllampi willakuymantapas, manataqmi ima allintapas apamurqachu, chaymi minkarqani wasimanta asunampaq, chaywampas willachasqapa kanchu yuyaynin anchukunampaq, aswan pisi ñuqa maqawaynin sayay, chaymi ñuqapata “integridad física y emocional” nisqa waqaychanata kirin runa kay dirichuyta.

3. Chaymanta, anchukunampaq kay mañakusqaymanta willachasqa qallaykun warmay apakuywan manchachiwayta, mana muchuy atiyimi rikurirun “situación” nisqayku, chaymi hamuni yanapakuy maskaq apachinaykiman (despacho).
4. Tukuchinay raykum lliw niraq atipakuyta, manaña atikunchu kuska kawsayniypas, chaymi mañakuni maqakuq anchukuchun utaq qampa suchuchisqan kachun, hinaspa tiyanayman ama hichpamunqapaschu sumay (en aras) dirichuy waqaychanay rayku, llapanpi alli kawsay rayku, uchuy warmi warmay raykupas, paymi ñakarin “maltrato emocional directo” nisqa mañachasqapa (denunciado) ruwasqampa hayllampi, chaytaq kamachisqa kachun tukuy niraq ñuqata allquchawaynin sasinampaq.

III. DIRICHUPA TIQSINKUNA

Kay mañakuymi tusakun (sustenta) tikapa ukunpi “Decreto Supremo N° 0006-97-JUS, Texto Único Ordenado N° 002-97-JUS, y sus modificatorias Ley N° 27306 y N° 27982” nisqapi.

IV. “MEDIOS PROBATORIOS” NISQA:

1. Sullka warmi warmaypa “partida de nacimiento” nisqa.
2. “Violencia Familiar” nisqa willakuypa yachapan.
3. “Garantías personales” nisqa mañakuypa (solicitud) yachapan.
4. “Diagnósticos médicos de maltratos físicos y psicológicos” nisqa.

V. YAPAYNINKUNA (ANEXOS):

- 1.A “DNI” nisqapa yachapan.
- 1.B Sullka warmi wawaypa “partida de nacimiento” nisqa.
- 1.C “Violencia Familiar” nisqa willakuypa yachapan.
- 1.D “Garantías personales” nisqa mañakusqapa (solicitud) yachapan.
- 1.E “Diagnósticos médicos de maltratos físicos y psicológicos” nisqakunapa.

CHAYCHIKA RAYKU:

Hamta mañakuyki tituy (proveer) mañakusqay kapakman hina.

Llaqta, qallariq punchaw iniru killa, iskay waranqa chunka tawayuq wata.

ABOGADO

PETICIONANTE

“MODELO 5”

Escrito N° 01

Denuncia Penal por Homicidio

“Señor Fiscal Provincial Penal”

NESTOR LORA COLLA, kikinchasqa “DNI”, tiyanan kumunidadpi, qamtam tukuy sunquywan nini:

Ima, kamachikusqapa waqaychaynin “artículos 1° y 2° del Decreto Legislativo N° 052, Ley Orgánica del Ministerio Público” nisqapi churamuni willakuyta “por HOMICIDIO CALIFICADO”, niraqchasqa “artículo 108° inciso 1° del Código Penal” nisqapi hayusqa pikunam ruwaqkunapaq (sapaqchaspa taripana kumunirukunata kunidad....., tarikun), qatimuq tiqsikunapa hawampi:

1. RUWASQAKUNA (HECHOS)

- 1.1. Wawqiy NITO LORA COLLA, chinkarurqa kinsachunka punchawta, “noviembre” killa, iskay waranqa chunka iskay niyuq wata, wasinmanta llusqisqan qipallanta, “3 pm” nisqata, kumunidad....., qipan ñiqin kutita rikusqaku kawsakuyniyuqta kay kumunidadpi....., chaypim wañusqa rikurirurqa kimsa chunka punchaw, “diciembre” killa, pampanankuna kachkaptin chunka kumunirukuna chay suyupi kaqkuna.
- 1.2. “Protocolo de necropsia” nisqapin rikukun ñakariyman qaykusqa kasqa manaraq wañuchichqa kaspera, ichaqa hinaspapas iskay “órgano” nisqa chinkarun: rurun, qapsanpas, chaymi anchakachachwan (hace presumir) “tráfico de órganos” nisqata utaq lliw kasupi kanmantaqmi “ritual” nisqa, ichaqa manam riqsisqachu chay ruwaykunaqa mayqin kumunidadkunapas nisqanchikpi.
- 1.3. Manam mayqin aylluypas rikurqachu “necropsia” nisqa ruwasqankutaqa, chaymantatami wawqiytaqa panparqa kikin pulisya “de manera totalmente irregular”, yanqa hayam ismuchkanña nispa kutipakuywan. Chaymi anchakachaniku, kayqa yachanaqa

aswan sasasuraqmi kachkan, hinaptinmi mañakunuku qampa kamachikuynikiwanqa ruwakuchun ñiqinchasqa taripay.

- 1.4. Chiqaptam kay kasupiq pulisyapas, fiskalpas yanapakuchkankuña, imaynam kay paltachamusqa “documentación” qawachikamun, ichaqa ruwaykunapa risqanmi karun “irregular” nisqa hina, chaymi kamayniyuq (amerita) musuqmanta taripay ruwana, chuyanchaymanpas chayanapaq pi wawqiy wañuchisqanmata, hinaspapas imataq tinkunan kamachikuqkunapa kay kasupi, nishuta tapay munanankupaq lliw ruwasqakunata.

2. DIRICHUPA TIQSINKUNA

Willakuymi tiqsichakun “artículo 108 inciso 1 del Código Penal” nisqapi, chaymi kamachikun harkasqam (reprimido) kanqa “pena privativa de libertad” nisqawan chunka pichqayuq watamanta wichayman pin huk runata wañuchi qullqi rayku, yaqam kay kasu chay hina kachkan.

3. YAPAYNINKUNA (ANEXOS)

- 3.1. “DNI” yachapa
- 3.2. wañuqpa “DNI” nisqapa yachapan
- 3.3. “Certificado de defunción” nisqapa yachapan
- 3.4. “Certificado de Necropsia” yachapa
- 3.5. Wawqiy panpaypi kumunirukuna “involucrados” nisqapa willakuyninkuna.

CHAYCHIKA RAYKU:

Mañakuni allin taripay apakunampaq kay kasumanta.

Llaqta, qallariy punchaw, iniru killapi, iskay waranqa chunka tawayuq wata

“MODELO 6”

Exp.

DEMANDA DE DIVORCIO POR CAUSAL DE ADULTERIO

“SEÑOR JUEZ ESPECIALIZADO EN FAMILIA”

CELIA VERA ANGULO, kikinchasqa “DNI” nisqa N° 1235678, “real y procesal” nisqa tiyanayta tuqpispay, qanta yupaychaspay nini:

I. MAÑAKUY (PETITORIO):

Ima, mañakuy (demanda) “DIVORCIO POR CAUSAL DE ADULTERIO” nisqata churani yanaypa hayunpi (contra mi conyuge) RUBEN ZALUPA VINILLO, tiyanan MAÑAKUN “declare disuelto el vínculo matrimonial” nisqa huñunawaqniykuta, hinallataq MAÑAKUNI “PRETENCION ACCESORIA” nisqata “Art. 483 del C.P.C.” nisqanman hina kay qatimuqkunata:

- a) “Sociedad de gananciales” nisqa qulluchiyta qatilla ruwana, chaypaqmi “juzgado” nisqaman willamuchkani sawayninkupa unaqnimpi manan ima kaqkunatapas rantirqanikuchu.
- b) Takyachisqa kachun “pensión de alimentos” nisqa kimsan wawaykunapaq kayna chaninta.....,
- c) Takyachisqa kachun “regimen de tenencia de hijos” mañakuqman sayapakuq.

II. MAÑAKUY RUWANAPA TIQSINKUNA:

Mañakuypa kay rakinpi yuyanchana paqtachaqman:

- 1. Imaynataq karqa waqrakusqan utaq qiqusqan.
- 2. Yuyanchana mayqinkunam warmakunapa chikchankuna (gastos) chiqapchaq “pensión” nisqa manakusqanpa.
- 3. Yuyanchana imaynanpim warmakuna mamanan qipanqa.

II. MAÑAKUY DIRICHUPA TIQSINKUNA:

Tiqsini mañakuyniyta (mi demanda) “Código Civil” nisqa ukupi “inciso 1, artículo 333°” nisqapa kamachikusqanman hina, chaypim nin waqrakuyqa paqarichin rakinakuyta; hinallataq “artículo 348” hinakaq apusin wirpupi kamachikun rakinakuywanmi chullun (se disuelve) “vínculo matrimonial” nisqa. “Artículo 483° del CPC” nisqapiñataqmi kamachikun rakinakuyqa qatillanpi (proceso de divorcio) mañakuna (demandarse) taqisqallataña yanantimpa (cónyuges) dirichunkuna utaq huntachinankuna riqta (concerniente).

IV. “PROCEDIMENTAL” NISQA ÑAN:

Kay mañakuyqa (demanda) tramitakunqa “Proceso de Conocimiento” nisqa ñannintakamam, “artículo 480° del CPC” nisqapa kamachikusqanman hina.

V. YACHAYNIYUQ PAQTACHAQ (JUEZ COMPETENTE):

Qampa apachinaykipa yachaynin kamachikuyninta ruwanapaq, “inciso 2 del artículo 24° del CPC” nisqapa kamachikusqanman hina, nini yanantin tiyanaykupa qipa ñiqinmi kara.....

VI. “MEDIOS PROBATORIOS” NISQA:

Paltachasqam kachkan lliw “pruebas” nisqakuna saway kasqan chiqapchaq, chaynallataq waqrakuy kasqanta, warmakunapa “necesidades” nisqankunatapas.

CHAYCHIKA RAYKU:

Qamta, tayta paqtachaq, “trámite” nisqaman kamachiy kay mañakuy (demanda) rinampaq, “medios probatorios” nisqakuna qusqataq kachun, willachasqaman willachimunataq “proceso” nisqaman amunampaq, chaynallataq hina kanampi mañakuyta nichun tiksiska kasqanta, “costas y costos” nisqakunata nispanwan.

Lima llaqta, iskay punchaw, iniru killa, iskay waranqa chunka tawayuq wata.

BIBLIOGRAFÍA

Código Civil

Código Penal

Código Procesal Civil

Código Procesal Constitucional

Código Procesal Penal

Constitución Política del Perú

Convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo

Declaración de las Naciones Unidas sobre Derechos de los Pueblos Indígenas

Decreto Ley 22175 – Ley de Comunidades Nativas y de Desarrollo Agrario de la Selva y Ceja de Selva

Diagnóstico sobre Acceso a la Justicia Intercultural en el Distrito Judicial de San Martín – Julio 2013

PROGRAMA FINANCIADO
POR LA UNIÓN EUROPEA